

Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка
Навчально-науковий інститут педагогіки і психології
Кафедра психології

Хуторна Світлана Іванівна

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСІБ У СИТУАЦІЇ
ДОВГОТРИВАЛОГО БЕЗРОБІТТЯ**

Спеціальність: 053 Психологія

Галузь знань: 05 Соціальні та поведінкові науки

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра

Науковий керівник

_____ Д. Б. Усик
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології

Виконавець

_____ С. І. Хуторна

« ____ » _____ 2020 р.

Суми 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 Теоретичні аспекти дослідження психологічних особливостей осіб у ситуації довготривалого безробіття	7
1.1. Аналіз поняття «довготривале безробіття».....	7
1.2. Науково-теоретичні підходи до вивчення психологічних особливостей осіб у ситуації довготривалого безробіття.....	16
1.3. Психологічні особливості осіб у ситуації довготривалого безробіття	23
Висновки до першого розділу.....	32
РОЗДІЛ 2 Емпіричне дослідження психологічних особливостей осіб у ситуації довготривалого безробіття	34
2.1. Методичне забезпечення дослідження психологічних особливостей осіб у ситуації довготривалого безробіття	34
2.2. Аналіз результатів експериментального дослідження психологічних особливостей осіб у ситуації довготривалого безробіття	37
2.3. Рекомендації з надання психологічної допомоги особам, котрі опинилися в стані довготривалого безробіття	54
Висновки до другого розділу.....	70
ВИСНОВКИ.....	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	78

ВСТУП

Одна з найбільш хвилюючих проблем сучасного суспільства - це проблема безробіття. Безробіття, безумовно, великим чином впливає на марнування основної продуктивної сили, значне зменшення потенційного валового продукту і національного доходу країни. Крім цього ведуться колосальні витрати держав на виплату допомоги по безробіттю, перекваліфікацію безробітних та їх подальше працевлаштування. Також слід зазначити, що безробіття завдає шкоди інтересам суспільства, так як люди не можуть реалізувати і як слід проявляти себе, відповідно, не можуть показувати свої вміння в певному виді діяльності.

Внаслідок безробіття відбувається сильне погіршення матеріального стану сімей безробітних, що призводить, як правило, до зростання злочинності, захворюваності людей. Саме по всіх цих наслідків загострюється соціальна напруженість в суспільстві. У людей, котрі знаходяться у стані довготривалого безробіття, погіршується психологічний стан. Власне, такі наслідки безробіття призводять до глибоких соціальних криз у суспільстві. Саме через існування проблеми відсутності робочих місць в кожній країні – тема безробіття є досить актуальною і важливою на сьогоднішній день.

Проблеми зайнятості і безробіття в Україні знайшли своє відображення у наукових працях таких вчених: С. Бандура, Д. Богиня, Г. Волинський, В. Геєць, В. Герасимчук, О. Грішнова, С. Дзюба, Є. Лібанова, Ю. Маршавін, С. Мочерний, О. Чурилова А. Чухно, Я. Ільніцький, Л. Корчак, О. Корчевна, Л. Костенко, Т. Кухар, Т. Логінова, І. Марченко, М. Туленков, та ін. Водночас, незважаючи на значну кількість досліджень, реалії ринку праці вимагають подальшого опрацювання методичних підходів аналізу проблеми безробіття та пошуку механізмів подолання його негативних наслідків.

Проблема безробіття в Україні в умовах переходу до ринкової економіки особливо актуальна, оскільки показник безробіття – один з найважливіших показників визначення економічного стану, а також оцінки ефективності економіки. В даній роботі найголовніший акцент ставиться на надання особам, котрі втратили роботу й протягом тривалого часу знаходяться у стані безробіття, психологічної допомоги.

Щоб детально вивчити дану проблему, необхідно провести глибоке наукове дослідження, доскональний теоретичний аналіз і вироблення на представленій основі практичних вказівок. Ці вказівки могли б бути використані для розробки і реалізації ефективною економічною і соціальною політики, яка була б спрямована, безсумнівно, на забезпечення зайнятості працездатного населення України, зниження безробіття до найменшого рівня.

Наукова, соціальна та психологічна значущість, актуальність означеної проблеми, недостатність її теоретичного і практичного опрацювання, наявність означених протиріч зумовили вибір теми нашої кваліфікаційної роботи: **«Психологічні особливості осіб у ситуації довготривалого безробіття»**.

Об'єктом дослідження є особистість у ситуації довготривалого безробіття.

Предметом дослідження є особливості осіб у ситуації довготривалого безробіття.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є докладно розглянути, вивчити і проаналізувати проблеми безробіття, підібрати емпіричний інструментарій для дослідження психологічних особливостей осіб у ситуації безробіття та визначити шляхи надання психологічної допомоги особам, котрі опинилися в стані довготривалого безробіття.

Для досягнення окресленої мети поставлено наступні **завдання**:

- визначити сутність поняття «довготривале безробіття»;

- проаналізувати науково-теоретичні підходи до вивчення проблеми вивчення психологічних особливостей осіб у ситуації довготривалого безробіття;
- з'ясувати методичне забезпечення дослідження психологічних особливостей осіб у ситуації довготривалого безробіття;
- зробити аналіз результатів емпіричного дослідження психологічних особливостей осіб;
- вивчити рекомендації щодо надання психологічної допомоги особам, котрі опинилися в стані довготривалого безробіття.

Методи дослідження. Для досягнення зазначеної мети й розв'язання поставлених задач дослідження використано такі методи: теоретичні (аналіз філософської, психологічної, педагогічної, методичної літератури за проблемою дослідження для виявлення сутності та розробки психоемоційного розвитку; узагальнення й систематизація отриманих матеріалів для впровадження методики психоемоційного розвитку підлітків у освітній процес; емпіричні (спостереження, діагностична бесіда, тестування, аналіз творчих робіт, виконаних учнями, для виявлення показників психоемоційного розвитку підлітків та динаміки її розвитку, метод самооцінки та метод експертних оцінок); методи математичної статистики (кількісний та якісний аналіз отриманих даних для перевірки та підтвердження достовірності результатів дослідження).

Експериментальна база дослідження: Експериментальна вибірка становила 40 осіб, які знаходяться у стані довготривалого безробіття.

Емпіричною базою нашого дослідження було обрано Охтирську міськрайонну філію Сумського обласного центру зайнятості., Україна.

Апробація дослідження. Основні положення дипломної роботи висвітлено у доповіді на тему: «Психологічна допомога особам у ситуації довготривалого безробіття» на VI Міжнародній науково-практичній конференції «Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя» 13-15 лютого 2020 р. та у статті - Психологічна допомога особам у ситуації

довготривалого безробіття / С.І. Хуторна // Харківський осінній марафон психотехнологій»» м. Харків, 26 жовтня 2019 р., ХНДУ імені Г.С. Сковороди. Харків: Діса плюс, 2019. 248

Структура роботи. Робота складається з вступу, основної частини (два розділи з підрозділами), висновків, списку джерел та додатків.

Загальний обсяг роботи становить 84 сторінки, з них 76 сторінок основного тексту, список використаних джерел (55 найменувань). У роботі подано 3 таблиці та 9 рисунків.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОСІБ У СИТУАЦІЇ ДОВГОТРИВАЛОГО БЕЗРОБІТТЯ

1.1. Аналіз поняття «довготривале безробіття»

Безробіття – складне економічне, соціальне і психологічне явище. Водночас це економічна категорія, яка відображає економічні відносини щодо вимушеної незайнятості працездатного населення. Згідно з законом України «Про зайнятість населення» в умовах ринкової економіки і рівноправності різних форм власності цей Закон визначає правові, економічні та організаційні основи зайнятості населення України та його захисту від безробіття, а також соціальні гарантії з боку держави в реалізації громадянами права на працю [31].

Сучасна економіка перебуває в стані постійних змін: змінюються ринки, змінюються споживачі, змінюються ціни, змінюються потреби в спеціалістах. Разом з тим, незмінним супутником економічного розвитку, наразі, залишається безробіття, яке створює певні загрози не тільки для економічного, але й для соціально-культурного розвитку країн. Проблема безробіття та шляхів його подолання набуває особливої актуальності під час економічних криз, одна з яких сьогодні розвивається в Україні.

Поняття «безробіття» має багатогранний характер. Перш за все, дана категорія притаманна економічній сфері. В останній дане явище трактується як соціально-економічне явище, згідно з яким частка осіб не має можливості реалізувати своє право на працю, котре задеклароване в Конституції практично у всіх розвинених держав та держав, котрі розвиваються. Також дані особи не мають змоги отримати заробітну плату як джерело існування, в

результаті чого постає ряд проблем, котрі носять глибокий соціальний характер та безпосередньо впливають на державу.

Згідно з визначенням Міжнародної організації праці, котра була створена у 1919 році з метою регулювання соціально-трудоких відносин по всьому світу, безробітним називається людина, яка не має роботи, але бажає працювати і готовий негайно приступити до неї, якщо надійде відповідна пропозиція. А безробіття - це відображення такої ситуації в економіці, коли в структурі працездатного населення присутні безробітні. Тому не кожному людину, що не працює в певний момент часу, можна назвати безробітним. Поняття «безробіття» протиставляється поняттю «зайнятості».

Психологи, розглядаючи явище безробіття, вказують, що це — соціально-економічне явище — не залежне від волі працівника припинення трудової діяльності у зв'язку з неможливістю працевлаштуватися. Наведені визначення містять важливу інформацію стосовно джерел формування психологічного стану безробітного:

- припинення трудової діяльності;
- неможливість знайти роботу;
- відсутність заробітку [33].

Цілком логічним постає проблема визначення чинників, котрі впливають на зміну соціальної функції праці в сучасному суспільстві. Серед них головними є: по-перше, «армія» найманих працівників, які працюють на підприємствах для забезпечення свого існування; по-друге, праця стає не лише головним засобом існування людини, а й ключовим індикатором її соціального статусу та рівня доходів; по-третє, праця – це важливий показник ідентифікації особистості з певною соціальною групою, що впливає на формування певних моделей трудової поведінки; по-четверте, праця виступає водночас головним чинником формування трудової демократії, яка на думку Р. Дарендорфа, пов'язана перш за все з професійною діяльністю людини та застосуванням принципу страхування її соціальних прав; по-п'яте, стрімкий розвиток нових наукових дисциплін, предметом яких виступає праця як

суспільний феномен, істотно впливає на соціальне положення індивіда, його соціальну мобільність тощо.

З даних тверджень виступає, що втрата людиною роботи розглядається як негативне соціальне явище не лише з точки зору робітників і роботодавців, а й суспільства і держави. Дане явище, як вважає французький соціолог А. Горц, веде до виникнення класу неопролетаріату, що сьогодні став хронічно безробітним, а його інтелектуальні здібності втратили цінність для соціально-трудової сфери. Цікавим також є твердження вченого з приводу руху суспільства до подвійного типу, в якому будуть існувати лише два сектори: у першому будуть організовані ефективно виробництво та політичне управління; а в другому секторі – індивіди присвячуватимуть себе самореалізації та розвагам, тобто невиробничим заняттям у класичному їх розумінні. Отож, на думку А. Горца, людина може з користю використовувати свій статус безробітного для саморозвитку та самореалізації не лише у соціально-трудовій, а й інших сферах соціального буття [5].

Явище «безробіття» має декілька видів. Розрізняють циклічне, фрикційне, структурне безробіття. Циклічне безробіття виникає в результаті циклічних коливань економіки (економічного циклу). У фазі зниження економічної активності підприємства звільняють робочих та наймають на роботу у випадку економічного підйому. Загалом, вважається, що циклічне або, як його називають ще, кон'юнктурне безробіття зникає через 2-3 роки.

Фрикційне або тимчасове безробіття пов'язане з плинністю робочої сили, котра зумовлена її професійними, віковими та регіональними переміщеннями.

Структурне або технологічне безробіття виникає внаслідок зміни структури економіки, котра викликана науково-технічним прогресом і зміною структури потрібних кадрів. Дані процеси виникають внаслідок того, що одні галузі економіки занепадають й зникають, а інші виникають і розвиваються.

Фрикційне та структурне безробіття можуть бути об'єднані поняттям панельного безробіття. Даний тип безробіття притаманний в тому випадку, коли відсоток безробіття, який неможливо усунути навіть при найкращому розвитку кон'юнктури. Цей вид безробіття виникає внаслідок фрикційного, добровільного та структурного безробіття. До цього виду відноситься категорія людей, котрі не можуть знайти роботу у зв'язку з кваліфікацією, віком, станом здоров'я, місцем проживання чи недостатнім бажанням працювати.

У складі фрикційного безробіття також варто виділити сезонне безробіття. Останнє явище це результат природних коливань кліматичних умов протягом року або коливань попиту. Зазвичай воно зникає протягом року [320].

До основних видів безробіття, розглянутим вище, можна додати кілька інших:

- приховане (латентне) безробіття. В Україні в ньому враховують працюють неповний робочий тиждень або перебувають у вимушених (адміністративних) відпустках. Відповідно до іншої трактуванні до неї треба відносити безробітних, які не стають на облік на державній біржі купа, а шукають роботу самостійно. Ряд інших трактувань пропонують включати в приховане безробіття представників економічно неактивного населення, які після тривалих пошуків роботи зневірилися її знайти; працюючих, але одержують заробітну плату меншу за прожитковий мінімум (тобто працюють практично безкоштовно); надлишково зайнятих, тобто осіб, які формально числяться як працевлаштовані, але в дійсності не мають ніяких виробничих функцій («безробіття на роботі»);

- застійне безробіття. До нього відносять тих безробітних, які на протязі тривалого часу (понад рік) не можуть знайти роботу. В результаті має місце декваліфікація людей, яка посилюється їх морально-психологічної пригніченістю;

- інституційне безробіття. Цей вид безробіття викликається різними організаційними і законодавчими причинами, які негативно впливають на гнучкість і ефективність ринку праці (нерозвинена інфраструктура ринку, труднощі влаштування на роботу деяких категорій населення та ін.);

- безробіття очікування. До нього відносять тих, хто не влаштовується на роботу через так званого дії жорсткості заробітної плати. Іншими словами, в результаті перевищення пропозиції праці над відповідним попитом виникає дефіцит робочих місць. Роботодавці встановлюють знижені ставки оплати праці, оскільки розуміють, що люди погодяться і на це в самому крайньому випадку;

- «фальшиве» безробіття. До нього відносять зареєстрованих безробітних, які в дійсності не бажають працювати - їх влаштовує життя на державну допомогу з безробіття [25].

Тривале безробіття — це найнебезпечніший вид безробіття, який тягне за собою негативні наслідки. Зазвичай після шести місяців відсутності роботи виявляються деструктивні зміни, які стосуються здоров'я, психіки, фінансів, соціального стану людини. Спостерігається дефіцит активного поводження, руйнування життєвих звичок, інтересів, цілей. Вичерпуються сили протистояти неприємностям. Особливо значні деструктивні зміни відбуваються в разі тривалого безробіття, коли людина не має хоча б невеликого заробітку на тимчасовій, сезонній роботі чи в неформальному секторі.

Безробіття, як масштабне соціально-економічне лихо, вперше виникло у Великобританії на початку XIX століття і набуло таких небачених розмірів, що це вміть привернуло увагу науковців. Трохи згодом, в період Великої депресії 1930-х років, світ сколихнуло нове суспільне лихо – довготривале безробіття, яке завдавало ще більш руйнівні та не виправні наслідки для багатьох країн світової спільноти, зокрема, США, Бельгії, Австралії, Великобританії тощо. Така ситуація викликає чергове занепокоєння як вчених економістів, так і представників урядових структур і до сьогодні.

Довготривале безробіття є питанням, що стоїть на порядку денному і в багатьох міжнародних організаціях, таких як Міжнародна організація праці (МОП), Організація Об'єднаних Націй (ООН), Міжнародний валютний фонд (МВФ), Римський клуб та інші. Україна вперше стикнулася з проблемою довгострокового безробіття після розпаду СРСР.

Офіційна реєстрація безробітних, яка розпочалася в 1991 році, фіксувала раніше небачені масштаби безробіття. Політика нераціональної надзайнятості, яка була притаманна командно-адміністративній економіці, лопнула як мильна бульбашка. Україна виявилася абсолютно не готовою до активних ринкових реформ. Поширення гострої економічної кризи та реструктуризація підприємств спричинили скорочення попиту на робочу силу.

Все більша кількість громадян, потрапляючи на лави безробітних, ставали безпорадними на ринку праці новоспеченої незалежної держави. Якщо за радянських часів держава забезпечувала людину відповідним робочим місцем і необхідними ресурсами, то на початку 90-х втрата роботи була звичним явищем, ймовірність працевлаштування значно скорочувалась, що підвищувало рівень довгострокового безробіття [28].

Головною причиною виникнення довготривалого безробіття вважаємо низький рівень обслуговування безробітних державною службою зайнятості, яка повинна проводити превентивні заходи, спрямовані на зменшення терміну безробіття та, відповідно, притоку до довготривалого безробіття. Наразі заходи, спрямовані на попередження довготривалого безробіття, майже не проводяться, та й взагалі, у ДСЗ відсутня технологія роботи з такою специфічною категорією безробітних. До них необхідний особливий підхід, розробка працівниками служби зайнятості індивідуального плану, напрямів та завдань психологічної підтримки таких безробітних. Іншою, не менш важливою, причиною довготривалого безробіття є недовіра безробітних до ДСЗ та власна безпорадність на ринку праці. Зі збільшенням тривалості безробіття така безпорадність теж збільшується, що призводить до

розчарування та абсолютної неможливості індивіда зайняти свою нішу на ринку праці.

В такому випадку доцільним буде розповсюдження інформації про проблеми та наслідки довготривалого безробіття, та розробка специфічних методів роботи з такими безробітними, що сприятиме підвищенню їх мотивації до пошуку роботи. Як зазначає колектив авторів монографії за редакцією Е. Лібанової, головною закономірністю формування тривалого безробіття є повільне скорочення шансів працевлаштування та виходу з безробіття з часом перебування у безробітті: чим більше часу незайнята особа провела у пошуках роботи, тим менша ймовірність, що вона знайде роботу, та тим більша тривалість безробіття.

На рівні суспільства негативні наслідки трансформуються у погіршення якості національного людського капіталу, зростання соціальної нерівності, маргіналізації населення. Зростання довготривалого безробіття означає для суспільства також збільшення обсягів соціальних трансфертів (виплата допомоги по безробіттю, допомоги малозабезпеченим тощо) та частки трансакційних витрат.

Через виключно негативні прояви даного виду безробіття, питанням запобігання його настанню має бути приділена достатня увага з боку інститутів регулювання ринку праці. Загострення проблеми довготривалого безробіття в Україні спостерігалось наприкінці 90-х – на поч. 2000-х рр., для яких були характерні найвищі його показники (так, питома вага довготривалого безробіття у 2002 р. становила 53,5%). Основною причиною цього було нагромадження застійного безробіття під час економічного спаду впродовж 1990-х років [39].

Якщо розглядати безробіття в контексті об'єктно-суб'єктних відносин, то на відміну від більшості політекономічних категорій, у яких відносини між певними суб'єктами виникають з приводу привласнення різноманітних об'єктів власності, безробіття означає, передусім, відносини між класом капіталістів і державою й класом найманих працівників з приводу

відчуження частини останніх від виробничої діяльності, з одного боку, та забезпечення їх необхідним мінімумом задля існування з другого боку, а отже, звуженого відтворення. Якщо синтезувати обидва визначення, то безробіття означає виробничі відносини між протилежними класами та державою з приводу економічного відчуження частини працездатного населення від власності робочої сили та її відтворення на звуженій основі.

Огляд літературних джерел дає підстави стверджувати, що сучасними науковцями не досягнуто згоди та не встановлено чітких часових меж щодо визначення довготривалого безробіття.

Так, Т. Черниш та О. Власенко безробіття тривалістю від 6 місяців до 1 року називають довгостроковим, більше року – хронічним. В інших літературних джерелах довготривалим визначається безробіття з терміном пошуку роботи від 8 до 18 місяців, а застійним – більше 18 місяців. А. Рофе безробіття до 18 місяців називає тривалим, а понад півтора року – застійним [36].

Безробіття в умовах перехідної економіки має значну специфіку. Незважаючи на глибоку кризу, масове безробіття не можна віднести до циклічного, оскільки ця криза не є фазою економічного циклу, що з часом змінюється пожвавленням і підйомом. Безробіття в цьому випадку народжене глибокою трансформаційною економічною кризою, тож має, в першу чергу, структурний характер.

А. Калина у навчальному посібнику з економіки праці пояснює сутність хронічного та застійного безробіття [12].

Характеризуючи застійне безробіття вона не вказує чіткого визначення та часових параметрів даного виду безробіття, а просто стверджує, що воно охоплює найстійкіший контингент безробітних – бідних, бродяг, безпритульних і т.д. Щодо хронічного безробіття, то авторка зазначає, що воно пов'язане з відставанням інвестицій від темпів зростання чисельності найманих працівників та залежить від переходу до нової техніки, з механізацією та автоматизацією виробництва. Ми не погоджуємось з даним

визначенням хронічного безробіття, оскільки вважаємо, що створення та розвиток нових високотехнологічних напрямів виробництва є характерною рисою структурного безробіття, а хронічне безробіття має здатність часто повторюватися (на зразок хронічних хвороб). Таке безробіття є відносно нетривалим, характеризується короткочасними періодами пошуку роботи та високою ймовірністю її втрати в черговий раз.

Інколи у вітчизняній і закордонній літературі можна зустріти випадки коли до довгострокового відносять безробіття тривалістю від 6 до 12 місяців. Цей факт можна пояснити тим, що в минулому десятилітті в більшості країн світу середня тривалість безробіття була незначних розмірів, у зв'язку з чим використовувались інші межі для визначення довготривалого безробіття. В наш час існують різні методики щодо обчислення показників довготривалого безробіття та способів їх підрахунку. Пропонуємо дослідити методичні підходи оцінки рівня довгострокового безробіття для узагальнення та визначення оптимальної моделі для його числового вираження.

В країнах з розвинутою ринковою економікою існують спеціальні системи страхування з безробіття, чітко встановлені правила закриття підприємств і звільнення робітників. Існують й інші форми регулювання зайнятості. Так, все більшого значення набувають підготовка й перепідготовка кадрів, організація необхідних суспільних робіт, регулювання тривалості трудової діяльності, робочого тижня й робочого дня.

Таким чином, безробіття є складним економічним, соціальне і психологічним явище. Водночас це економічна категорія, яка відображає економічні відносини щодо вимушеної незайнятості працездатного населення. Поняття «безробіття» має багатогранний характер. Тривале безробіття — це найнебезпечніший вид безробіття, який тягне за собою негативні наслідки.

1.2. Науково-теоретичні підходи до вивчення психологічних особливостей осіб у ситуації довготривалого безробіття

Низка дослідників даної проблематики вважає, що безробіття індивідів належить розглядати як загальносуспільну проблему, що охоплює велику кількість груп населення, тим самим унеможливаючи для них задоволення потреби в праці і самореалізації, що спричиняє фінансове та соціальне знецінення. Примусова професійна пасивність розглядається в загальному як негативне та обтяжливе явище, що призводить до посилення напруженості та конфліктів, подолання якого вимагає правової, економічної та управлінської допомоги від держави [14].

Додатковим аспектом, що схиляє до аналізу проблеми безробіття як складного суспільного питання є супутні йому явища, як-от: підвищення сімейних проблем, фіксація патології, відсутність підтримки, як фінансової, так і емоційної, зміна суспільних підвалин, в яких особа до того часу функціонувала, психосоматичні розлади тощо. Тим самим наслідки безробіття відчувають не тільки особи не працевлаштовані, але й їх найближчі люди, та й ціле суспільство загалом.

Фактом для особливого занепокоєння є те, що чим довше людина залишається без роботи, тим менше шансів залишається у неї для працевлаштування. Причиною цього є, між іншим, «старіння» її професійної кваліфікації, негативні звички через бездіяльність, а також стереотипна оцінка потенційними роботодавцями хронічно безробітних, що сприймаються як невинахідливі, безвідповідальні або ліниві. Результатами тривалого безробіття є не тільки труднощі у поверненні на ринок праці, а й також те, що безробіття призводить до дегуманізації і деперсоналізації осіб, що страждають від відсутності роботи.

Трансформаційні перетворення, які відбуваються в економіці України, спричинені світовою фінансово-економічною кризою 2008 – 2009 років,

зумовили появу низки проблем у розвитку соціально трудової сфери, які потребують негайного дослідження та розв'язання. Високий рівень міграцій і великі масштаби бідності, мала кількість вільних робочих місць і значна кількість незайнятих, які претендують на кожну вакантну посаду, окреслюють негативні риси вітчизняного ринку праці. Особливе місце серед цих проблем належить довгостроковому безробіттю, яке набуло неймовірних масштабів практично серед усіх верств населення та погіршило його добробут і умови життя.

Стійкий та довготривалий характер безробіття в Україні дає підстави для занепокоєння, як органів влади, так і суспільства в цілому. Воно турбує всі країни світової спільноти, оскільки завдає масштабних економічних та соціальних втрат і являє собою надзвичайно важкий тягар для економіки та суспільства в цілому [33].

В такому випадку звичайних заходів боротьби з безробіттям недостатньо для вирішення проблеми довгострокового безробіття, так як особи, що тривалий час знаходяться без роботи, є абсолютно неконкурентоспроможними на ринку праці, знаходяться осторонь процесів ринкового механізму та потребують негайної уваги та допомоги з боку органів влади.

Довготривале безробіття характеризує динамічність ринку праці, основним показником якої є загальний термін перебування незайнятої особи в пошуках роботи. Звідси випливає, що найголовнішим моментом в оцінці масштабів довготривалого безробіття є правильне визначення тривалості безробіття, а точніше періоду, протягом якого особа не мала роботи.

У процесі розвитку теоретичних підходів щодо вивчення, аналізу безробіття західні економічні школи дотримувалися різних поглядів щодо причин безробіття.

Першу спробу пояснити сутність і причини безробіття зробив англійський економіст Т. Мальтус. Він пояснював його надто швидким

зростанням населення, яке випереджає збільшення кількості засобів до існування.

Причину такого явища він вбачав у вічному біологічному законі, властивому всім живим істотам, відповідно до якого розмноження відбувається швидше, ніж збільшується кількість засобів існування. Позбутися безробіття, на думку Т. Мальтуса і неомальтузіанців, можна тільки завдяки війнам, епідеміям, свідомому обмеженню народжуваності та ін. на мою думку, це можливо і дасть деякі зрушення в цьому питанні, але тільки тимчасово. Однак все одно всі ці «засоби» потягнуть за собою низку інших негативних наслідків. Недолік цієї теорії полягає в тому, що вона не може пояснити виникнення безробіття у високорозвинених країнах з низькою народжуваністю [43].

Марксистська теорія трактує безробіття як закономірність розвитку капіталістичного способу виробництва, насамперед законів конкурентної боротьби, що змушують капіталістів збільшувати інвестиції, вдосконалювати технологічну базу виробництва. А це призводить до збільшення витрат на засоби виробництва порівняно з витратами на робочу силу.

Таким чином, збільшується органічна будова капіталу і зростає безробіття. Це явище також пов'язане з циклічним розвитком економіки, з процесом нагромадження капіталу. Воно отримало назву всезагального закону капіталістичного нагромадження. Ця теорія найбільш вірно пояснює безробіття. Маркс органічно поєднує пояснення його причин як з боку технологічного способу виробництва, так і суспільної форми (тобто відносин економічної власності).

У першому випадку - це прогрес техніки, який зумовлює більш швидке зростання попиту на засоби виробництва порівняно з попитом на робочу силу. З боку суспільної форми безробіття необхідне, оскільки в умовах конкурентної боротьби і особливості капіталістичного нагромадження настає період піднесення й виникає додатковий попит на робочу силу, а резервом

для задоволення цього попиту стає масове безробіття. Воно також є важливим фактором тиску на зниження заробітної плати працюючих.

Проте закон капіталістичного нагромадження не слід вважати всезагальним, оскільки він діє не у всіх суспільно-економічних формаціях і до того ж безробіття зумовлене й іншим комплексом причин - таких як структурні зміни в економіці, нерівномірність розвитку продуктивних сил у народному господарстві окремих регіонів, НТР, пошук працівниками нових робочих місць, де зарплата вища тощо.

Технологічна теорія безробіття виникла у середині 50-х рр. ХХ ст. Згідно з нею причиною безробіття є прогрес техніки, технічні зміни у виробництві, особливо раптові. Прихильники цієї теорії переконані, що боротися з безробіттям слід шляхом обмеження, сповільнення технологічного прогресу. Я вважаю, ще це не є виходом із ситуації, оскільки так припиниться розвиток суспільства в технічних можливостях, і взагалі тоді значно погіршиться конкурентоспроможний рівень багатьох країн.

Кейнсіанська теорія безробіття є зараз найпоширенішою. Причиною безробіття вважається недостатній попит на товари. Це зумовлено схильністю людей до заощадження і недостатніми стимулами до інвестицій. Ліквідувати безробіття, на думку кейнсіанців, можна стимулюючи попит та інвестиції з боку держави.

Засобом боротьби з безробіттям Дж. Кейнс вважав збільшення інвестицій на розширення громадських робіт і навіть на військові витрати. Крім того, держава, підвищуючи доходи або знижуючи податки, може збільшити сукупний попит, що зумовить зростання попиту на робочу силу, а це, в свою чергу, знизить рівень безробіття. Кейнс та його послідовники визнають, що безробіття є закономірним явищем для капіталізму епохи вільної конкуренції.

Інша теорія - класичний аналіз - не вбачає у безробітті серйозної економічної проблеми, оскільки причиною його вважає надто високу

заробітну плату, а в умовах вільного ринку такий стан довго зберігатися не може.

Послідовник цієї теорії, видатний англійський економіст А. Пігу в роботі «Теорія безробіття» (1923 р.) обґрунтував тезу про те, що на ринку праці діє неідеальна конкуренція. Монополія профспілок, захист ними своїх доходів призводять до завищення ціни праці висококваліфікованих робітників відповідної галузі.

З'являється надлишок попиту на ринку праці. Таке безробіття є визначною мірою добровільним. У своїй книзі Пігу детально і всебічно обґрунтовував думку, що загальне скорочення грошової заробітної плати може стимулювати зайнятість. Але все-таки ця теорія не може дати повного пояснення джерел безробіття. Та й статистика не підтверджує положення про те, що армія безробітних завжди поповнюється за рахунок працівників з порівняно низьким рівнем заробітної плати.

На мікрорівні безробіття є однією з головних причин зниження продуктивності праці та виробництва в цілому, тобто погіршення якості продукції, що випускається, зниження її конкурентоспроможності. Це пов'язано з тим, що окремі й достатньо значимі групи населення змушені погоджуватися на нецікаву для них роботу. Звідси низько ефективна, неякісна праця, висока плинність кадрів. Крім того, за таких обставин неможливо сформувати стабільні виробничі колективи.

Так, на індивідуальному рівні економічні наслідки безробіття полягають у втраті доходу чи частини доходу у можливому зниженні рівня доходу в майбутньому в зв'язку з втратою кваліфікації (що особливо погано для людей новітніх професій) і тому у зменшенні шансів знайти високооплачувану, престижну роботу [50].

Особливо безробіття небезпечне серед молоді, що закінчує середні навчальні заклади. Відсутність професійної підготовки робить для них досить складною проблему працевлаштування. У цих умовах частина молодих людей може поповнити криміногенне середовище.

Українські дослідники здебільшого вивчають безробіття за такими напрямками: поведінкові стратегії безробітних (О.Киричук, В.Логвиненко, С.Шароварська); особистісні характеристики безробітних (Л.Матвієнко, В.Рибалка, Н.Туленкова, І.Шелест); особливості тривалого безробіття (Т.КанівецьЦибульська); особливості активності безробітного (О.Корчевна, Л.Матвієнко); гендерні особливості безробітних (А.Алексєєва, О.Підгорна); мотиваційна сфера безробітних (М.Захарова, Л.Матвієнко); комунікативна діяльність аплікантів (М.Бастун, О.Верьовкіна, І.Волошина); професійне навчання та консультивання безробітних (Я.Зелінська, В.Синявський, В.Скульська, З.Становських); питання професійної орієнтації та професійного самовизначення безробітних (Л.Бондарчук, Є.Єгорова, Н.Побірченко); проблеми попередження безробіття (С.Герасина, І.Добренко, Н.Литвинова, Г.Татаурова) [52].

На прояв складових психологічного стану особи впливає маса показників, з них: криза та стрес, етап розвитку та тривалість безробіття. Ці показники і вся напружена ситуація в цілому, звичайно, мають і свої наслідки: руйнація стабільного психічного самопочуття, невпевненість у собі та власному майбутньому, зниження соціального статусу, посилюється соціальна ізоляція. Також така ситуація може негативно вплинути і на відносини з членами родини безробітного: наприклад, дітей може охопити відчуття самотності, через те, що батьки не приділяють їм увагу (оскільки шукають роботу). Варто зазначити, що коли людина перебуває у стані безробіття, вона здатна втрачати раніше набуті професійні навички, трудову поведінку, а це в свою чергу створює бар'єри для повернення на ринок праці. Окрім закріплення статусу безробітного і продовження безробіття, це є одним із чинників формування злочинного середовища. Якщо розглядати найближче оточення людини, то можна виділити вплив чинників на психологічний стан безробітного, котрий здатен впливати на безробіття. Наприклад, місце, де жив та виріс безробітний або клімат у даній місцевості. Відомо, що у країнах з холодним кліматом, де більшу частину часу

переважає хмарна погода – велика кількість самогубств. З іншого боку вплив соціуму населеного пункту на формування або руйнацію моральної стійкості, створення певних стереотипів щодо робочої поведінки. Наприклад, у малих містах відношення людей до кар'єри різняться зі ставленням до роботи жителів мегаполісу.

Конкретизація причин незайнятості населення України показала, що найбільшу частку становить звільнення за власним бажанням, проте це бажання зазвичай пояснюється важкими умовами праці; нерегулярною виплатою заробітної плати або взагалі відсутністю її тощо.

Зауважимо, що, крім соціально-економічних наслідків, безробіття має надзвичайно тяжкі соціально-психологічні наслідки. Зазвичай оцінюється лише економічний ефект безробіття, наприклад, реєструється кількість звільнених робітників або людей, які звернулися до центрів зайнятості, фіксується сума виплаченої допомоги в зв'язку з безробіттям та ін. Набагато складніше вимірювати соціально-психологічний ефект, який не можна обрахувати. Так, М. Х. Бреннер, який понад тридцять років вивчав соціальні наслідки безробіття в США, встановив, що внаслідок його збільшення в національних масштабах кількість самогубств зростає на 4,1%, пацієнтів у психіатричних закладах – на 3,4%, ув'язнених – на 4%, кількість убивств підвищується на 5,7% [5].

Негативними наслідками безробіття також можна вважати погіршення соціально-психологічного клімату в колективі, невизначеність щодо завтрашнього дня, втрату кваліфікації, невпевненість у власних силах і можливостях, безініціативність, збільшення кількості ситуацій, що провокують скоєння злочину, деградацію особистості (пияцтво, наркоманія тощо).

1.3. Психологічні особливості осіб у ситуації довготривалого безробіття

В ХХ ст. домінувала тенденція зростання рівня безробіття. Це пов'язане, в першу чергу, з демографічними й соціальними процесами (зростанням населення, зростанням питомої ваги працюючих жінок), а також з технічною революцією, оскільки введення нових технологій сприяє вивільненню робочої сили. Тому в багатьох країнах безробіття носить масовий і сталий характер. В цілому на планеті безробітними є близько 30% потенційно працездатних. Події 80-90-х років у Центральній і Східній Європі сприяли подальшому погіршенню ситуації. Важливу проблему представляє безробіття в перехідній економіці. В її умовах громадяни змушені шукати певні форми «самозайнятості».

З аналізу літературних джерел стає зрозумілим, що на сьогоднішній день бракує цілісного і всебічного висвітлення специфічної сутності довготривалого безробіття, його причин, наслідків та шляхів регулювання. Зважаючи на відсутність досліджень проблеми довгострокового безробіття та для більш глибокого розуміння його змісту та сутності пропонуємо таке його визначення. Отже, довготривале безробіття – це соціально-економічне явище у країні, коли певна частка економічно активного працездатного населення перебуває у безперервних пошуках роботи один рік або довше, що пов'язане з відсутністю відповідних робочих місць для даного контингенту незайнятих громадян або їх не конкурентоспроможністю на ринку праці.

Останнім часом проблема безробіття загострюється. Через велику кількість переселенців зі Сходу України збільшилося число претендентів на кожну вакансію. Крім того, все більше підприємств частково або цілком припиняють свою діяльність, що також призводить до звільнення персоналу й збільшення армії безробітних.

Серед найвагоміших негативних соціально-економічних наслідків, зумовлених браком достатньої кількості робочих місць в Україні, слід

назвати: посилення соціальної напруги; збільшення кількості психічних захворювань; посилення соціальної диференціації; загострення криміногенної ситуації; зниження трудової активності; скорочення податкових надходжень; зменшення ВВП; зниження життєвого рівня населення; зростання витрат на допомогу безробітним.

Негативними наслідками безробіття також можна вважати погіршення соціально-психологічного клімату в колективі, невизначеність щодо завтрашнього дня, втрату кваліфікації, невпевненість у власних силах і можливостях, безініціативність, збільшення кількості ситуацій, що провокують скоєння злочину, деградацію особистості [10].

Безробіття – це важкий іспит для всієї родини. Безробітні втрачають почуття власної гідності, почуваються винними перед своїми близькими, опиняються в стані дезадаптації, що призводить до психічних розладів, самогубств, інших видів девіантної поведінки. Усі ці чинники підштовхують безробітних до політичної активності: участі у демонстраціях та мітингах, інших акціях протесту. Отже, коли суттєво зростає кількість осіб, які впродовж тривалого часу шукають роботу й не знаходять її й через відчай здатні на будь-які вчинки, безробіття може становити загрозу національному розвитку й безпеці, бути головною причиною соціально-економічної дестабілізації. Саме тому це явище вважається як економічною, так і соціальною проблемою.

За ознакою потреби у психологічній допомозі безробітних можна поділити на декілька груп:

- мають реалістичний професійний вибір і свідоме ставлення до навчання або працевлаштування, тому потребують лише спрямування на відповідне перенавчання або робоче місце;
- мають нереалістичний професійний вибір або професійно невизначені та потребують профконсультаційної допомоги;
- мають неадекватну стратегію пошуку роботи через брак досвіду працевлаштування, потребують тренування відповідних навичок;

- неуспішне працевлаштування пов'язано з психологічними проблемами безробітного, які не призводять до стійкого зниження рівня соціальної адаптації (посттравматичні розлади, неадекватна самооцінка тощо). Саме ця категорія безробітних потребує найінтенсивнішого психологічного супроводу, спрямованого на підвищення адаптивних можливостей аплікантів;

- мають пасивну стратегію працевлаштування та відсутню мотивацію працевлаштування у певний період свого життєвого шляху, завдяки впливу інших обставин (особи передпенсійного віку, багатодітні матері, мешканці села з дефіцитом робочих місць). Потребують лише співбесіди, спрямованої на прояснення наявної мотивації.

- неуспішне працевлаштування та неадекватна стратегія пошуку роботи пов'язана із суттєвими порушеннями адаптивності аплікантів (нервово-психічні розлади, залежні стани тощо). Ця категорія потребує ретельного психодіагностичного обстеження та спрямування до відповідного спеціаліста.

Третя та четверта категорія безробітних може отримати необхідну психологічну допомогу в умовах групової роботи, тоді як інші категорії можуть потребувати радше індивідуального психологічного консультування. Використання психологічних методик і тестів так само не є обов'язковим щодо усіх безробітних – перша категорія потребує психофізіологічного обстеження лише в разі спрямування на спеціальності обов'язкового професійного відбору (пов'язаних з високим ризиком або відповідальністю), для другої категорії бажано застосування профорієнтаційних методик, а шоста категорія вимагає комплексного ретельного дослідження порушень психічних процесів, функцій, особистісних розладів.

Приналежність кожної окремої особи до тієї або іншої категорії є ситуативною і може змінюватись протягом перебування на обліку у будь-який бік. Діагностика приналежності безробітного до якоїсь з вищеназваних груп має здійснюватися спеціалістом з працевлаштування через

спостереження та співбесіди, що дає змогу виявити успішність стратегії працевлаштування та порушення соціально-психологічної адаптивності. Спрямування на психологічну або профорієнтаційну консультацію має також здійснювати спеціаліст з працевлаштування, дотримуючись при цьому принципу обізнаної згоди.

За умови професійної невизначеності апліканта надання профконсультативної допомоги значною мірою залежить від віку та життєвого досвіду безробітного. Випускники загальноосвітньої школи можуть водночас не мати достатніх уявлень про свої здібності й можливості та знань про світ професій. Тому для них найуспішнішим можна вважати поєднання групових ігрових форм профінформації з індивідуальним тестуванням та допомогою у здійсненні професійного вибору [15].

Довгострокове безробіття негативно впливає на фінансове становище як окремої людини, так і економіки в цілому. Це велике суспільне лихо, зростання масштабів якого може призвести до не виправних наслідків. Перебування у стані безробіття протягом нетривалого періоду може розглядатися як нормальне явище, а інколи – навіть бажане, оскільки дає людині необхідний час на пошуки бажаної роботи та можливість реалізувати мрії, відпочити, набратись сил та креативних ідей для нового виду діяльності. Натомість нічого позитивного не можна сказати про довготривале безробіття, яке спричиняє ріст усіх негараздів незайнятого індивіда у геометричній прогресії.

Безробіття, в тому числі довгострокове, надзвичайно ускладнює економічне життя в суспільстві, оскільки призводить до відставання фактичного ВВП від потенційного, нижчих податкових надходжень до бюджету, негативного впливу на доходи населення і сукупний попит [20].

З точки зору соціальних і людських втрат безробіття спричиняє ріст різноманітних захворювань, бідність та голод, поширення алкоголізму та наркоманії, збільшення кількості розлучень та дітей-сиріт, сприяє кримінальній поведінці населення, зумовлює зростання самогубств та

вбивств. Відсутність роботи призводить до деструктивних настроїв не тільки в суспільстві, але і в психології особистості, у вигляді морально-психологічної травми внаслідок відчуття себе зайвим для суспільства.

Зниження життєвого рівня людини, втрата кваліфікації, вмінь і навичок, погіршення фізичного і психологічного здоров'я – це ще далеко не весь список негативних процесів, спричинених безробіттям. На тлі таких загрозливих тенденцій та соціально-економічних наслідків відбувається деградація людського розвитку.

В наш час дедалі більша частка українців через відсутність роботи та відповідних доходів, немає доступу до кваліфікованого медичного лікування, не в змозі створити умови своїм дітям для здобуття належної освіти та забезпечити їхнє майбутнє тощо.

Маючи постійну роботу, будь-яка людина задовольняє п'ять основних потреб: самоствердження, самоповага, спілкування, безпека (засоби для існування) і фізіологічні потреби. Кожна з указаних потреб мотивує людину до праці. М.Джаода зазначає, що зайнятість як інституція передбачає певний набір ознак: визначена структура часу; розширення видів соціальної активності, які є менш емоційними, ніж сімейне життя; участь в колективних цілях та зусиллях; статус та ідентичність, які виходять з зайнятості; вимога регулярної активності.

Таким чином, основним джерелом формування психологічного стану людини в ситуації безробіття є виключення з інституту оплачуваної зайнятості, що знаходить свій вияв у таких конкретних формах: депривація потреб (матеріальне забезпечення, самоповага, спілкування тощо); поява нових потреб (в робочому місці); втрата звичної структури часу та звичного порядку дій [22].

Наслідки дії зазначених джерел визначають психологічний стан людини, яка знаходиться всередині ситуації безробіття. На форми та ступінь конкретних виявів психологічного стану особистості впливають наступні показники: етап розвитку ситуації безробіття; стрес; криза; характеристики

особистості та показники макро- і мікросередовища безробітного; тривалість ситуації безробіття.

Характеризуючи форми вияву психологічного стану безробітних, дослідники вказують на негативні явища. Так, О. Корчевна припускає, що серед психологічних особливостей безробітних наявні, в першу чергу, низька готовність до змін у житті та у професійній сфері, невміння та небажання брати на себе відповідальність за своє життя, недостатня віра в самого себе та свої можливості, схильність відкладати реалізацію своїх намірів на невизначений термін, підвищена конформність та тривожність [14].

За даними Ф.Ісмагілової, для людей, які втратили роботу, характерно: переживання стану депресії; зниження відчуття задоволеності життям; посилення відчуття самотності та соціальної ізоляції; втрата відчуття часу, відсутність розпорядку дня; наростання апатії, пасивності; переважання песимізму та фаталізму по відношенню до життя в цілому; втрата прагнення до впорядкування у своєму житті; підвищення збудливості, агресії.

Західні дослідники вказують, що у тих, хто не може знайти роботу, спостерігаються значні зміни в оцінці своєї компетентності, активності, задоволеності життям; також є передумови незайнятості, пов'язані з емоційним сприйняттям (або несприйняттям) стану безробіття.

Є також дослідження, які нейтрально характеризують психологічний стан безробітного. Наприклад, за результатами дослідження, проведеного Г.Бойко, в період втрати та відсутності роботи відбуваються якісні зміни в уявленні про себе. Такі зміни можна вважати трансформаціями уявлення про себе, як особливої форми активності особистості, яка пророблюється у період втрати та відсутності роботи [2].

В. Логвиненко, досліджуючи ціннісні орієнтації безробітних, виявила, що головними ціннісними орієнтаціями у ситуації безробіття є матеріальний достаток і гроші [23].

За даними колективу дослідників Інституту підготовки кадрів Державної служби зайнятості, важливе значення у психології безробітного

мають такі параметри, як активність, самоефективність та спрямованість особистості.

Водночас, за результатами дослідження А.Дьоміна, психологічними показниками, які позитивно впливають на подолання ситуації безробіття є позитивний атрибутивний стиль та включеність в соціальну мережу; за критерієм загальної самоефективності надійні результати не були отримані.

Разом з тим, характеризуючи психологічний стан безробітного, частина дослідників вказує, що людина перебуває у стані стресу, проте інші характеризують цей стан як кризовий. Наприклад, Л. Костенко зазначає, що безробіття можна розцінювати як стресову ситуацію, яка викликає загрозу біологічному, соціальному та особистісному існуванню людини [16].

З іншого боку, згідно з дослідженням А. Осницького та Т. Чуйкової, ситуація втрати роботи пов'язана з переживанням кризових станів, які зумовлюються вимушеною деформацією стилю життя людини, його ціннісних орієнтацій. В.Логвиненко зазначає, що безробіття, як кризова складна багатокомпонентна ди-, чи мультисинхронна ситуація — це ще один особистісний кризовий період, який характеризується високим рівнем тривожності та є стресогенним чинником [23].

Окрім розглянутих показників, на психологічний стан особистості в ситуації безробіття, за даними Н.Фізера впливають також:

- населений пункт, клімат, розмір родини безробітного, його соціальні зв'язки, джерела фінансової підтримки;
- вміння, навички, ставлення, цінності, самоприйняття та інші особистісні ресурси безробітного;
- чи людина вперше виходить на ринок праці, чи це людина середнього віку, чи це людина передпенсійного віку, оскільки ці обставини визначають такі фактори, як попередній робочий досвід людини, підтримка батьків, рівень психологічного розвитку, фінансова напруга у зв'язку з безробіттям, обізнаність людини з зайнятістю та безробіттям, сформовані навички

подолання негативних життєвих явищ, соціальна мережа особистості тощо [53].

Ще одним важливим фактором, який впливає на психологічний стан безробітного є тривалість ситуації безробіття. За тривалістю безробіття поділяється на такі види: короткострокове, середньострокове та тривале. Під короткостроковим безробіттям розуміється відсутність роботи та її пошук від 1 до 3 місяців; під середньостроковим — від 3 до 6 місяців; під тривалим — більше 6 місяців.

Таким чином, психологічний стан безробітного змінюється у відповідності з етапами розвитку ситуації безробіття. В ситуації безробіття відбувається зміна уявлення про себе та вихід на перший план проблеми матеріального достатку та грошей. Різноманітні негативні форми психологічного стану (недостатня віра в самого себе, зміни в оцінці своєї компетентності тощо) можуть накопичуватися та призводити до стресу. При наявності у безробітного протиріч, активується індивідуальна криза зайнятості. На характер психологічного стану безробітного, виникнення та перебіг стресу або кризи впливає низка факторів макро- та мікросередовища, індивідуальні особливості безробітного, а також тривалість ситуації безробіття. Ситуація безробіття рано чи пізно завершується, проте не існує єдиної форми її завершення. Людина може знайти нове робоче місце. Людина може розпочати підприємницьку діяльність. Людина може стати незайнятою. Проте, у будь-якому випадку, безробіття впливає на життя та психологію безробітного (а також його оточення) не тільки всередині ситуації, але й після того, як ситуація була вирішена і людина, на перший погляд, залишила ситуацію безробіття цілком в минулому.

Найчастіше безробітні характеризуються наявністю таких видів потреб у допомозі, як: перебудова самосвідомості, психологічна реабілітація, психологічна мобілізація, усунення стану тривоги, підвищення стійкості до стресу, формування адекватної самооцінки, впевненості у власних силах. Нереалізованість цих потреб особистості безробітних ускладнює процес їх

професійної перепідготовки. Адже ефективність перепідготовки значною мірою зумовлюється розумінням необхідності пошуку нових форм професійної самореалізації і усвідомленням себе як активного суб'єкта професійної діяльності та життя взагалі.

Отже, у розв'язанні особистісних проблем безробітних дуже важливим є надання їм адекватної психологічної допомоги шляхом розвитку в них у процесі професійної перепідготовки активності щодо рефлексії свого досвіду, формування відповідних цінностей і активної особистісної поведінки.

Висновки до першого розділу

Безробіття, це — соціально-економічне явище — не залежне від волі працівника призупинення трудової діяльності у зв'язку з неможливістю працевлаштуватися

Тривале безробіття — це найнебезпечніший вид безробіття, який тягне за собою негативні наслідки. Зазвичай після шести місяців відсутності роботи виявляються деструктивні зміни, які стосуються здоров'я, психіки, фінансів, соціального стану людини. Спостерігається дефіцит активного поводження, руйнування життєвих звичок, інтересів, цілей. Вичерпуються сили протистояти неприємностям. Особливо значні деструктивні зміни відбуваються в разі тривалого безробіття, коли людина не має хоча б невеликого заробітку на тимчасовій, сезонній роботі чи в неформальному секторі.

Головною причиною виникнення довготривалого безробіття вважаємо низький рівень обслуговування безробітних державною службою зайнятості, яка повинна проводити превентивні заходи, спрямовані на зменшення терміну безробіття та, відповідно, притоку до довготривалого безробіття.

До довгострокового відносять безробіття тривалістю від 6 до 12 місяців

Довготривале безробіття характеризує динамічність ринку праці, основним показником якої є загальний термін перебування незайнятої особи в пошуках роботи. Звідси випливає, що найголовнішим моментом в оцінці масштабів довготривалого безробіття є правильне визначення тривалості безробіття, а точніше періоду, протягом якого особа не мала роботи.

Особливо безробіття небезпечне серед молоді, що закінчує середні навчальні заклади. Відсутність професійної підготовки робить для них досить складною проблемою працевлаштування. У цих умовах частина молодих людей може поповнити криміногенне середовище.

На прояв складових психологічного стану особи впливає маса показників, з них: криза та стрес, етап розвитку та тривалість безробіття. Ці показники і вся напружена ситуація в цілому, звичайно, мають і свої наслідки: руйнація стабільного психічного самопочуття, невпевненість у собі та власному майбутньому, зниження соціального статусу, посилюється соціальна ізоляція. Також така ситуація може негативно вплинути і на відносини з членами родини безробітного: наприклад, дітей може охопити відчуття самотності, через те, що батьки не приділяють їм увагу (оскільки шукають роботу). Конкретизація причин незайнятості населення України показала, що найбільшу частку становить звільнення за власним бажанням, проте це бажання зазвичай пояснюється важкими умовами праці; нерегулярною виплатою заробітної плати або взагалі відсутністю її тощо.

Негативними наслідками безробіття також можна вважати погіршення соціально-психологічного клімату в колективі, невизначеність щодо завтрашнього дня, втрату кваліфікації, невпевненість у власних силах і можливостях, безініціативність, збільшення кількості ситуацій, що провокують скоєння злочину, деградацію особистості (пияцтво, наркоманія тощо).

Важливе значення у психології безробітного мають такі параметри, як активність, самоефективність та спрямованість особистості.

В ситуації безробіття відбувається зміна уявлення про себе та вихід на перший план проблеми матеріального достатку та грошей. Різноманітні негативні форми психологічного стану (недостатня віра в самого себе, зміни в оцінці своєї компетентності тощо) можуть накопичуватися та призводити до стресу. При наявності у безробітного протиріч, активується індивідуальна криза зайнятості. На характер психологічного стану безробітного, виникнення та перебіг стресу або кризи впливає низка факторів макро- та мікросередовища, індивідуальні особливості безробітного, а також тривалість ситуації безробіття.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОСІБ У СИТУАЦІЇ ДОВГОТРИВАЛОГО БЕЗРОБІТТЯ

2.1. Методичне забезпечення дослідження психологічної допомоги особам у ситуації довготривалого безробіття

Існування різних видів безробіття, його багатоаспектність, обумовлюють необхідність вивчення даного явища під різними кутами зору і у площині різних наук – економічних, соціальних та психологічних. Це явище не може бути охарактеризовано як суто негативне для індивіда, суспільства чи економіки – безробіття є об'єктивною реальністю ринку праці. Однак певні види безробіття за їх проявами не можна розглядати як продуктивні. Це стосується циклічного та довготривалого безробіття. Згідно із методологією Міжнародної організації праці (МОП), довготривалим вважається безробіття, яке триває 12 місяців і більше. На мікрорівні тривале перебування у стані безробіття призводить до ослаблення мотивації до активного пошуку роботи, декваліфікації (втрати професійних вмінь та навичок), зниження рівня життя індивіда та його сім'ї, поступової деградації особистості. Це зменшує конкурентоспроможність індивідів на ринку праці та збільшує ризики щодо повної реалізації їх трудового потенціалу.

Втрата роботи призводить до негативних наслідків в емоційній сфері, самопочутті та поведінці особистості, негативно впливає на процес професійної адаптації у нових соціально-економічних умовах. У людини розвиваються кризові стани.

За ознакою потреби у психологічній допомозі безробітних можна поділити на декілька груп:

- Мають реалістичний професійний вибір і свідоме ставлення до навчання або працевлаштування, тому потребують лише спрямування на відповідне перенавчання або робоче місце.

- Мають нереалістичний професійний вибір або професійно невизначені та потребують профконсультаційної допомоги.

- Мають неадекватну стратегію пошуку роботи через брак досвіду працевлаштування, потребують тренування відповідних навичок.

- Неуспішне працевлаштування пов'язано з психологічними проблемами безробітного, які не призводять до стійкого зниження рівня соціальної адаптації (посттравматичні розлади, неадекватна самооцінка тощо). Саме ця категорія безробітних потребує найінтенсивнішого психологічного супроводу, спрямованого на підвищення адаптивних можливостей аплікантів.

- Мають пасивну стратегію працевлаштування та відсутню мотивацію працевлаштування у певний період свого життєвого шляху, завдяки впливу інших обставин (особи передпенсійного віку, багатодітні матері, мешканці села з дефіцитом робочих місць). Потребують лише співбесіди, спрямованої на прояснення наявної мотивації.

- Неуспішне працевлаштування та неадекватна стратегія пошуку роботи пов'язана із суттєвими порушеннями адаптивності аплікантів (нервово-психічні розлади, залежні стани тощо). Ця категорія потребує ретельного психодіагностичного обстеження та спрямування до відповідного спеціаліста.

Третя та четверта категорія безробітних може отримати необхідну психологічну допомогу в умовах групової роботи, тоді як інші категорії можуть потребувати радше індивідуального психологічного консультування. Використання психологічних методик і тестів так само не є обов'язковим щодо усіх безробітних — перша категорія потребує психофізіологічного обстеження лише в разі спрямування на спеціальності обов'язкового професійного відбору (пов'язаних з високим ризиком або відповідальністю),

для другої категорії бажано застосування профорієнтаційних методик, а шоста категорія вимагає комплексного ретельного дослідження порушень психічних процесів, функцій, особистісних розладів.

Приналежність кожної окремої особи до тієї або іншої категорії є ситуативною і може змінюватись протягом перебування на обліку у будь-який бік. Діагностика приналежності безробітного до якоїсь з вищеназваних груп має здійснюватися спеціалістом з працевлаштування через спостереження та співбесіди, що дає змогу виявити успішність стратегії працевлаштування та порушення соціально-психологічної адаптивності. Спрямування на психологічну або профорієнтаційну консультацію має також здійснювати спеціаліст з працевлаштування, дотримуючись при цьому принципу обізнаної згоди.

Плануючи дослідження, дуже важливо заздалегідь уявити його якомога детальніше, продумати всю експериментальну ситуацію (психодіагностичне обстеження) в цілому, процедуру роботи, процес взаємодії з випробуваними. Слід зазначити, що взаємодія дослідника з випробуваними, яким би воно не здавалося простим на перший погляд, в психологічному дослідженні представляє досить складну і неоднозначну проблему.

При діагностиці психологічних особливостей осіб у ситуації довготривалого безробіття існує потреба у виборі (зміні) професії, виборі майбутнього напрямку професійного навчання, саморозвитку, визначенні схильностей до підприємницької діяльності. Діагностика включає в себе визначення **професійної мотивації** (глибинні професійні інтереси й цінності), **структури інтелекту** (рівень розвитку інтелекту (IQ) і специфіка структури здібностей), **психологічних властивостей особистості** (психологічні схильності, схильність до певних видів професійної діяльності).

Виходячи з цього, ми зупинили свій вибір на наступних методах дослідження:

1. Методика дослідження професійних інтересів і цінностей.

Профорієнтаційна методика, що застосовується для виявлення й аналізу тенденцій формування професійних інтересів і цінностей у старшокласників і абітурієнтів, а також у дорослих людей, які потребують переорієнтації.

Тест укомплектований тлумаченнями професійних обов'язків і якостей щодо найбільш актуальних професій сучасного ринку праці.

2. Методика дослідження IQ та інтелектуальних професійно – значущих якостей. Тестова методика, що використовується для визначення загального рівня розвитку й структури інтелекту. Містить набір спеціалізованих груп завдань, що дозволяють досліджувати всі основні елементи структури інтелекту (вербальний, математичний, техніко-конструктивний). Результати мають високу прикладну значущість у сфері профорієнтації.

3. Методика дослідження соціально-психологічних професійно-значущих факторів

Універсальний багатофакторний опитувальник, що дозволяє відтворити психологічний профіль особистості на основі вибудованої системи експериментально обґрунтованих факторів. Тест застосовується для визначення стабільних і ситуативних психологічних особливостей особистості з метою з'ясування функціонально-психологічного стану й достовірного прогнозування поведінки людини у різних життєвих ситуаціях.

2.2. Аналіз результатів експериментального дослідження

Емпіричною базою нашого дослідження було обрано Охтирську міськрайонну філію Сумського обласного центру зайнятості., Україна.

Експериментальна вибірка становила 40 осіб, які знаходяться у стані довготривалого безробіття.

1. Методика дослідження професійних інтересів і цінностей.

За цією методикою, ми виявляли схильність у осіб у ситуації довготривалого безробіття до наступних професій:

Підприємницькі професії: пов'язані з діяльністю, успішність якої залежить від наявності таких якостей - підприємливість, енергійність, ініціативність, схильність до ризику та конкуренції, лідерські та організаторські здібності, честолюбство, рішучість та тактична гнучкість у досягненні мети.

Основні цілі та цінності: досягнення визнання та високого соціального статусу (кар'єра), постійне розширення свого впливу в суспільстві та фінансовий успіх.

Техніко-реалістичні професії: пов'язані з діяльністю, що передбачає використання інструментів (також механізмів, машин, приладів). Предметом праці є реальні речі (матеріальні цінності та засоби виробництва), їх створення, експлуатація або перетворення. Ця сфера тісно пов'язана з техніко-технологічними процесами у різних галузях промислового виробництва. Професійні завдання мають конкретний алгоритмічний характер. Результат праці має бути прогнозованим та уречевленим.

Основні цілі та цінності: впровадження новітніх технологій, створення матеріальних благ, необхідних суспільству практичних та корисних речей.

Природно-реалістичні професії пов'язані з діяльністю, предметом якої є об'єкти природи, природні процеси чи явища. Характер професійних завдань включає як описово-спостережні та дослідницькі, так і практично-

перетворювальні чи обслуговуючі функції в роботі з будь-якими об'єктами природного походження. Широко представлені методи експерименту, "проб і помилок". Результат праці повинен бути матеріальним або вимірюваним.

Основні цілі та цінності: збереження, примноження та раціональне використання природних ресурсів, підтримання балансу між живою природою та техногенною цивілізацією, охорона навколишнього середовища.

Конвенційні професії пов'язані з чітко структурованою діяльністю, що спирається на цілі, завдання та цінності, які сформовані звичаями та традиціями суспільства. Підхід до розв'язання завдань має стереотипний, практичний і конкретний характер. Зміст професійних завдань, як правило, полягає у фіксації та обробці інформації або виконанні будь-якої діяльності відповідно до чітких алгоритмів та інструкцій.

Основні цілі та цінності: збереження та примноження створених суспільством духовно-етичних цінностей і матеріальних благ, контроль незаперечного виконання прийнятих норм та стандартів.

Інтелектуальні професії: пов'язані з діяльністю аналітичного та дослідницького характеру, метою якої є вивчення та осмислення явищ, подій та об'єктів у науково-теоретичному аспекті. Характер завдань потребує високого рівня інтелекту, творчих здібностей, розвинутого абстрактного мислення. Результат праці може бути непередбачуваним.

Основні цілі та цінності: збирання, узагальнення та аналіз інформації, виведення об'єктивних закономірностей, висунення гіпотез і створення концепцій, розробка новітніх технологій та методології науки.

Соціальні професії пов'язані з різними видами соціальної роботи, сферою обслуговування, а також з педагогікою та медициною. Робота потребує постійного особистісного спілкування, вміння контактувати з людьми, переконувати та пристосовуватися, обслуговувати, виховувати, допомагати, а також - конструктивно розв'язувати конфлікти, спираючись на

інтуїцію та емоційний контакт. Результат праці не завжди можна прогнозувати.

Основні цілі та цінності: соціально-психологічна допомога та підтримка, піклування про здоров'я, матеріальне забезпечення та духовний розвиток людей.

Артистичні професії: пов'язані з діяльністю, що передбачає творчий, нестандартний підхід до розв'язання професійних завдань. Це потребує наявності розвинутих фантазії та уяви, спираючись у роботі на інтуїцію та емоції, незалежності у прийнятті рішень.

Основні цілі та цінності: самовираження через художню творчість, можливість втілити у результатах праці свою індивідуальність та естетичні ідеали.

Професії, пов'язані з ризиком: включають види діяльності, які дозволяють (та вимагають) прояву таких якостей - енергійність, схильність до ризику та конкуренції, самовладання та сміливості в небезпечних ситуаціях, волю та характер, фізичну витривалість і винахідливість.

Основні цілі та цінності: реалізація та розвиток особистісного потенціалу в екстремальних умовах, захист і охорона держави та суспільства, усунення фізичної небезпеки та загрози життю людей.

Рівні інтересу і внутрішньої мотивації до різних видів професійної діяльності обчислюються за стенами:

- 10,00-7,01 стена - високий рівень;
- 7,00-3,01 стена - середній рівень;
- 3,00-0,00 стена - низький рівень.

Високий рівень інтересу і внутрішньої мотивації сприяють успішній самореалізації (при наявності здібностей і психологічної схильності) в межах відповідних видів професійної діяльності.

Середній рівень інтересу і внутрішньої мотивації свідчить про нечітку або суперечливу їх вираженість, а також нестійкість і мінливість по відношенню до відповідних видів професійної діяльності. Однак це не можна

вважати протипоказанням для професійної спеціалізації в цих галузях. У даному випадку професійна самореалізація більшою мірою залежить від наявності здібностей і психологічної схильності.

Низький рівень інтересу і внутрішньої мотивації по відношенню до відповідних видів професійної діяльності перешкоджає успішної самореалізації в цих галузях. Ігнорування цього факту може провокувати регулярне відчуття психологічного дискомфорту на робочому місці, підвищену стомлюваність і дратівливість, а також часту зміну роботи.

Результати дослідження представлені у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Результати дослідження за методикою дослідження професійних інтересів і цінностей (N-40)

Шкали	Стени (середнє)
Соціальні	1 2 3 4 5 6 7
Підприємницькі	1 2 3 4 5
Конвенційні	1 2 3 4 5
Природно-реалістичні	1 2 3 4 5
Артистичні	1 2 3 4
Інтелектуальні	1 2 3 4
Техніко-реалістичні	1 2 3
Пов'язані з ризиком	1

Тобто, можна зробити висновки за середніми показниками дослідження, що у групі досліджуваних, найбільший інтерес проявлено до професій соціальної сфери діяльності. Також достатній інтерес виявлено до підприємницьких професій.

Продемонстроване виражене прагнення до завоювання керівних (лідерських) позицій у суспільстві та професійному середовищі, досягнення високого соціального статусу та фінансового успіху.

Досліджувані можуть себе успішно реалізувати себе у таких сферах діяльності та виконанні професійних функцій:

- менеджмент (кадровий, організаційний, туристичного бізнесу, готельного сервісу, модельного бізнесу тощо);
- педагогіка;
- медицина;
- практична психологія;
- комерційна діяльність (комерсант, дистрибутор, ріелтер, рекламний агент, страховий агент, продавець);
- адміністративна діяльність (у педагогіці, медицині, психології, громадських організаціях та соціальних службах, сфері соціально-побутового обслуговування).

2. Методика дослідження IQ та інтелектуальних професійно – значущих якостей. Тестова методика, що використовується для визначення загального рівня розвитку й структури інтелекту. Містить набір спеціалізованих груп завдань, що дозволяють досліджувати всі основні елементи структури інтелекту (вербальний, математичний, техніко-конструктивний).

Отримані дані виглядають наступним чином:

Шкала «І»

Виявлено середній рівень здібності практично мислити і робити висновки спираючись на здоровий глузд, загальної поінформованості та обізнаності в різних галузях знань, життєвої кмітливості, самостійності мислення.

Шкала «ІІ»

Виявлено середній рівень відчуття мови, здібності до перекладу, вміння точно визначати значення понять, класифікувати їх і правильно ними оперувати.

Шкала «III»

Виявлений рівень дібності до виявлення аналогій і встановлення логічних зв'язків між різними видами інформації, вміння синтезувати інформацію з різних галузей знань, гнучкості та швидкості переключення мислення - вищий за середній.

Шкала «IV»

Виявлений рівень здібності до абстрактного і вербально-логічного мислення, узагальнення понять і розробки теорій та концепцій - нижчий за середній.

Шкала «IX»

Виявлений рівень здібності утримувати в оперативній пам'яті значний об'єм інформації та здійснювати з нею необхідні маніпуляції, витривалості до інтелектуального навантаження і тривалості зосередження - вищий за середній.

Шкала «V»

Виявлений рівень здібності до практичного математичного мислення, темпу уявного арифметичного аналізу, жвавості розуму, кмітливості - нижчий за середній.

Шкала «VI»

Виявлено середній рівень уміння до теоретичного математичного мислення та прогнозу, гнучкості й активності математичного інтелекту, уміння розуміти і розробляти складні алгоритми.

Шкала «VII»

Виявлено середній рівень розвитку наочно-просторового мислення, у уяві оперувати зображенням на площині, задатків конструктивних здібностей.

Шкала «VIII»

Виявлено середній рівень розвитку об'ємного геометричного і просторового мислення, в уяві оперувати об'ємними зображеннями в тривимірному просторі, задатків техніко-конструктивних здібностей.

Шкала «IQ»

Виявлено середній рівень розвитку інтелекту.

Загальні дані інтелектуальних професійно – значущих якостей представлено в таблиці 2.2. та таблиці 2.3.

Таблиця 2.2.

Інтелектуальні професійно-значущі якості (N - 40)

Шкали	Стени
I	105
II	107
III	110
IV	85
IX	113
V	89
VI	99
VII	109
VIII	98
IQ	104

Таблиця 2.3.

Рівні розвитку інтелекту (N - 40)

Структура інтелекту	Бали
----------------------------	-------------

Вербальний інтелект	104
Невербальний інтелект	99
Математичний інтелект	94
Техніко-конструктивний інтелект	104
Теоретичний інтелект	96
Практичний інтелект	108

Можна підвести висновки за методикою дослідження і сказати, що в цілому в груп досліджуваних продемонстровано загальний рівень розвитку інтелекту, що знаходиться в зоні середніх значень і перевищує 104 бали, що свідчить про наявність потенціалу самовдосконалення і можливість одержання вищої освіти (другої вищої освіти). Навчальна успішність прогнозується на середньостатистичному рівні, типовому для більшості слухачів вищої школи. Подальші перспективи професійного зростання будуть пропорційні зусиллям, які докладатимуться щодо розвитку інтелектуального потенціалу.

Структура здібностей взагалі характеризується перевагою практичного інтелекту над теоретичним. Це вказує на можливість успішної професійної самореалізації, насамперед, у практичних видах діяльності, орієнтованих на досягнення конкретного, передбачуваного матеріального результату (продукту діяльності): створення або впровадження різних технологій, технічних систем або художньої продукції, заняття бізнесом і комерцією, а також такі напрями, як медицина, практична психологія, обслуговування та догляд за біологічними системами.

Отримані результати свідчать про перевагу в структурі досліджуваних здібностей вербального та конструктивного інтелекту, тобто здатність ефективно маніпулювати словесно-мовною інформацією, а також здатність ефективно використовувати в інтелектуальній роботі уяву, наочно-

просторове й образне мислення, що дозволяє успішно здійснювати уявний аналіз внутрішньої структури об'єктів (або їхніх проєкцій на площину), а також уявне конструювання багатомірних об'єктів і структур. Цей конструктивістський потенціал у поєднанні з розвинутим вербальним інтелектом, дозволяє прогнозувати успішну професійну діяльність у деяких галузях медицини (стоматологія, пластична і відбудовна хірургія), практичній психології, психіатрії, архітектурі, дизайні, художньому моделюванні, рекламному бізнесі, а також занятті різними видами художньої творчості.

3. Методика дослідження соціально-психологічних професійно-значущих факторів

Результати дослідження соціально-психологічних професійно-значущих факторів представлені в таблиці 2.4.

Таблиця 2.4.

Результати дослідження соціально-психологічних значущих факторів

(N - 40)

Шкали	Стени
Комунікабельність	9
Інтелектуальність	7
Емоційна стабільність	4
Домінантність	8
Спонтанність	8
Дисциплінованість	7
Соціальна сміливість	7
Чуттєвість	8
Підозрілість	10

Ідеалізм	5
Дипломатичність	5
Тривожність	6
Радикалізм	9
Самодостатність	5
Самоконтроль	8
Напруженість	5

Шкала "А", Комунікабельність

(Стени - 9)

Шкала вимірює рівень комунікабельності, ступінь емоційної залученості до спілкування і загальну соціальну пристосовуваність особистості.

Виявлені: багатство і яскравість емоційних переживань, природність і невимушеність поведінки, готовність до співробітництва, активність у встановленні контактів, уміння одержувати задоволення від спілкування; здатність знаходити спільну мову з людьми, швидко адаптуватися в будь-якому колективі. Бажання й уміння спілкуватися з людьми дозволяє прогнозувати успішність у роботі, яка потребує постійної взаємодії з колегами або ефективної комунікації з клієнтами, а також при виконанні адміністративних функцій.

Шкала "В", Інтелектуальність

(Стени - 7)

Шкала вимірює рівень інтелектуальності, уважності та здатності до навчання і абстрагування.

Виявлені середній рівень загальноосвітньої підготовки і здібностей до навчання. Можлива деяка неуважність за умови необхідності граничної концентрації уваги. Темп сприйняття і мислення коливається залежно від

психологічного і фізичного стану, а також настрою. За умов дефіциту часу інтелектуальна продуктивність може знижуватися.

Шкала "С", Емоційна стабільність

(Стени - 4)

Шкала вимірює рівень емоційної зрілості, здатності управляти своїми емоціями за умов часто повторюваних стресових чинників.

Виявлений середній рівень емоційної стабільності, що проявляється у ситуаційних коливаннях настрою на тлі достатньої психічної стабільності. За наявності добре розвинутої здатності до реалістичної оцінки дійсності і власної особистості, періодично спостерігається відчуття неможливості справитися з життєвими труднощами, небажання розв'язувати проблеми, невпевненість у собі і певна стомлюваність. Проте здатність пристосовуватися до складних умов життя і протистояти стресовим факторам виражена достатньою мірою.

Шкала "Е", Домінантність

(Стени - 8)

Шкала вимірює рівень прагнення до самоствердження і домінування над оточенням (претензії на лідерство).

Виявлені: владність, упертість, прагнення до самостійності і незалежності, лідерських позицій. Імовірні реакції протесту щодо соціальної упередженості, критики і наказів з боку авторитетів, активне (іноді агресивне) відстоювання свого способу життя. Прогнозується здатність діяти сміливо, енергійно і рішуче, брати на себе відповідальність і виявляти наполегливість у досягненні мети.

Шкала "F", Спонтанність

(Стени - 8)

Шкала вимірює рівень оптимізму та енергетичного потенціалу.

Виявлені: бадьорість, активність, безтурботність, оптимізм, легке ставлення до життя, віра у свій талант і успішний результат починань. При цьому не властиво детально аналізувати події і дбати про майбутнє. Часто

виявляється ентузіазм, захопленість, підвищена життєрадісність, ейфорія. Відзначається прагнення жити у великих містах, любов до подорожей, змін, нового, і, у цілому, прагнення одержувати задоволення від життя. У зрілому віці даний показник, при значному прояві, може свідчити про інфантильність і недостатнє почуття відповідальності.

Шкала "G", Дисциплінованість

(Стени - 7)

Шкала вимірює рівень розвитку соціальної обов'язковості, нормативності і дисциплінованості.

Виявлений середній рівень соціальної обов'язковості і нормативності. Дотримання правил залежить від конкретної ситуації і ступеня особистої значущості виконуваних завдань. Відповідно, в деяких випадках нормативи та інструкції виконуються досить ретельно і сумлінно, в інших – припускається порушення тих або інших розпоряджень, особливо за відсутності контролю із зовні. На даному рівні прояву показника, виявляється достатнє прагнення до дотримання соціальних стандартів і виконання соціальних нормативів, сумлінності у виконанні дорученого; однак ще не можна прогнозувати високу моральність, а також ділову відповідальність і принциповість.

Шкала "H", Соціальна сміливість

(Стени - 7)

Шкала вимірює рівень чутливості нервової системи і пов'язаних з нею соціальної сміливості та стресостійкості.

Виявлений середній рівень реактивності вегетативної нервової системи, що зумовлює витривалість до періодичного, але не постійного і не надмірного, нервово-емоційного навантаження (особливо, пов'язаного із спілкуванням). У разі потреби може бути проявлена ініціатива в спілкуванні, однак, епізодично можливі «приступи» сором'язливості або зніяковілості. Достатня підприємливість і соціальна сміливість поєднуються з розвинутою чутливістю й вмінням вчасно відслідковувати сигнали небезпеки або

конфлікту, який назріває, що сприяє своєчасному реагуванню. Лідерські претензії виражені помірковано, що сприяє ефективному виконанню керівних функцій у видах діяльності, не пов'язаних із ризиком і підвищеною відповідальністю.

Шкала "I", Чуттєвість

(Стени - 8)

Шкала вимірює рівень емоційної чутливості і баланс між раціональним і емоційним реагуванням на впливи середовища.

Виявлений високий рівень емоційної чутливості і підвищена вразливість; виражена тенденція до уникання відповідальності. Тривожна чутливість зумовлює схильність до стресу, а також до різних невротичних проявів. Властиві такі риси, як певна зніженість, непрактичність, вередливість, недостатня самостійність, нетерплячість; висока вимогливість до оточення, потреба в увазі й опіці, занепокоєння про здоров'я; можливі також м'якість, мрійливість, сентиментальність, схильність до фантазування, розвинутий естетичний смак та інтуїтивність.

Шкала "L", Підозрілість

(Стени - 10)

Шкала вимірює рівень підозрілості і недовірливості, а також самооцінки й амбіційності.

Виявлений високий рівень підозрілості, що знаходить прояв в недовірливості і постійній пильності. Може проявлятися превентивна агресивність як спосіб захисту від відчуття тривоги. Внаслідок завищеної самооцінки, виражене нав'язливе прагнення до лідерства і самоствердження, неухильне бажання виділитися на фоні оточуючих людей. Можуть проявлятися: дратівливість, схильність до суперництва, нетерпимість до конкурентів і чужої переваги; ревності і заздрисність щодо більш успішних людей; схильність болісно фіксуватися на невдачах; у випадку ж успіху – презирливе ставлення до людей, зарозумілість. Внаслідок установки на

індивідуалізм, висока імовірність виникнення проблем з адаптацією в колективі.

Шкала "М", Ідеалізм

(Стени - 5)

Шкала вимірює рівень фіксації на внутрішньому психічному житті індивіда, із схильністю йти в мрії та фантазії від реалій зовнішнього світу.

Виявлений середній рівень внутрішньоособистісної психічної активності, що проявляється у вигляді балансу об'єктивного і суб'єктивного компонентів в оцінюванні зовнішньої реальності. За досить розвинутого внутрішнього світу та уяви, а також деякої своєрідності в поглядах і навичках, зберігається здатність до реалістичного сприйняття дійсності та людей, прагнення враховувати загальноприйняті вимоги до своєї поведінки. У сприятливому варіанті, подібна особистісна двоїстість може забезпечити досить високу успішність як у творчій роботі, що вимагає неординарних рішень, так і в рутинних, виконавчих видах діяльності. У несприятливому варіанті, через взаємне гальмування протилежних особистісних тенденцій може виявитись невисока продуктивність у будь-якій роботі.

Шкала "N", Дипломатичність

(Стени - 5)

Шкала вимірює рівень розвитку соціального інтелекту, проникливості, дипломатичності.

Виявлений середній рівень соціального інтелекту, що проявляється в достатній коректності поведінки в соціально значущих ситуаціях, а також умінні ефективно використовувати соціальний досвід і навички спілкування. Водночас у деяких, особливо конфліктних і спірних, ситуаціях може бракувати дипломатичності та гнучкості через схильність до прямолінійного і нехитро-безпосереднього самовираження в контактах. Можлива також деяка наївність і недостатня проникливість щодо розуміння мотивів оточуючих, що ускладнює побудову прогнозу їхніх подальших дій.

Шкала "O", Тривожність

(Стени - 6)

Шкала вимірює рівень тривожно-депресивних станів, а також характер реакції на невдачі.

Виявлений середній рівень схильності до тривожно-депресивних станів, що свідчить про розвинуту самокритичність. Може бути властиве почуття провини, що періодично виникає як реакція на неправильні дії (або невинувдану бездіяльність). Помилки і невдачі можуть викликати непевність і нерішучість, тимчасове зниження самооцінки. Водночас даний тип тривожності не приводить до невротичних станів і зникає в міру виправлення допущених помилок, а душевна рівновага відновлюється.

Шкала "Q₁", Радикалізм

(Стени - 9)

Шкала вимірює рівень радикалізму, прагнення до новаторства, експериментів та реформ.

Виявлений високий рівень радикалізму, що проявляється в допитливості, прагненні до нового і схильності до експериментування. При цьому характерні: вільнодумство, скептицизм щодо загальноприйнятих думок, критичність до того, що відбувається, і новаторство; нелюбов до половинчастих рішень, схильність діяти за принципом «усе або нічого». Прогнозується наявність аналітичного складу розуму, інтересу до науки, дослідницької та експериментаторської діяльності, захопленість новими ідеями і концепціями, терпиме ставлення до парадоксів і протиріч. Судження з будь-якого питання характеризуються значною гнучкістю і самостійністю.

Шкала "Q₂", Самодостатність

(Стени - 5)

Шкала вимірює рівень самодостатності і ступінь незалежності від групових думок.

Виявлений середній рівень самодостатності, що проявляється в тенденції погоджувати власну думку з думкою групи й авторитетних осіб, не надаючи пріоритету якійсь зі сторін. Достатня незалежність і самостійність

суджень і рішень не виключає взяття до уваги критики і заперечень опонентів, а також певної піддатливості в ситуаціях психологічного пресингу з боку оточуючих. Деякою мірою виражена потреба в підтримці і схваленні з боку групи, особливо під час обговорення питань, що не є сферою особистої компетенції або зацікавленості.

Шкала "Q3", Самоконтроль

(Стени - 8)

Шкала вимірює рівень самоконтролю, організованості та розвитку вольових якостей.

Виявлений високий рівень самоконтролю і внутрішньої організованості, що проявляється у ефективній поведінці у соціально значущих ситуаціях, зв'язаних з особистою відповідальністю. При цьому характерні: планомірність та упорядкованість дій, цілеспрямованість, воля і наполегливість у досягненні цілей і подоланні перешкод. Чітко усвідомлюються соціальні вимоги і соціальні стандарти, проявляється прагнення цілком їм відповідати та піклуватися про враження, яке справляєте на оточуючих, і власну репутацію.

Шкала "Q4", Напруженість

(Стени - 5)

Шкала вимірює рівень толерантності до стану незадоволеної потреби і загальний рівень внутрішніх спонукань.

Виявлений середній рівень внутрішньої напруженості, зумовлений наявністю незадоволених потреб і нереалізованих цілей. Толерантність до дискомфорту цього роду має нестійкий, ситуативний характер. В одних випадках, неможливість досягнення значущої мети не викликає неприємних відчуттів, в інших – призводить до зростання внутрішньої напруженості, стану збудженості та сплесків активності. Водночас, періодично можливі прояви апатії та лінощів, небажання докладати енергійних зусиль для досягнення раніше поставленої мети.

2.3. Рекомендації щодо профілактики психологічних проблем осіб у ситуації довготривалого безробіття

Нині в Україні немає чітко сформованих підходів до формування системи психологічної підтримки безробітних. Навіть у розробленій у 2008 р. Концепції державної системи професійної орієнтації населення проблемам психологічної підтримки населення не було приділено уваги. В діяльності державної служби зайнятості також нема чітко виділеного напрямку роботи щодо психологічної підтримки безробітних. Зокрема, у базових центрах зайнятості таку діяльність здійснюють разом з наданням послуг із профорієнтації, але при цьому, як свідчить практика, питанням психологічної підтримки безробітних приділяється значно менше часу.

Такий підхід, на нашу думку, не вирішує головного питання – мотивації безробітного до пошуку роботи. Адже цю функцію державним службам зайнятості необхідно здійснювати з перших годин роботи із безробітними фахівців центру зайнятості. І в цьому визначну роль відіграє саме психологічна підтримка, своєчасне надання якої для безробітного означатиме активізацію до пошуку роботи, подолання страху отримати погану роботу або не знайти її взагалі, страху отримати відмову в працевлаштуванні тощо.

Тому мають бути розроблені методичні підходи, які б забезпечували вдосконалення процедури надання психологічної підтримки безробітним. При розробленні таких методичних підходів, на нашу думку, мають бути враховані теоретичні аспекти психологічної підтримки. Зокрема, по-перше, психологічна підтримка безробітних необхідно розглядати як систему соціально-психологічних способів і методів, що сприяють соціально-професійному самовизначенню особи в процесі формування її здібностей, ціннісних орієнтації й самосвідомості, підвищенню конкурентоспроможності на ринку праці й адаптованості до умов реалізації власної професійної

кар'єри. По-друге, процес реалізації психологічної підтримки має бути оснований на оптимізації психологічного стану людини у результаті повного розв'язання або зниження актуальності психологічних проблем, що перешкоджають трудовій, професійній, соціальній самореалізації на кожному з етапів життя. Метою надання психологічної підтримки безробітним має стати запобігання розвитку негативних тенденцій у психології людей, подолання труднощів розвитку особистості, усунення конфліктних ситуацій у взаєминах тощо. При цьому можуть бути використані такі методи: психологічне й психотерапевтичне консультування; психологічна діагностика; психологічний тренінг; психологічна корекція та інші індивідуальні й групові методи психологічної роботи.

Аналіз стану професійної консультації безробітних, які тривалий час перебувають на обліку в центрах зайнятості дозволяє говорити про відсутність системного наукового розгляду усього комплексу її психологічних аспектів, зокрема профконсультації. Ситуацію загострює і незвичність проблеми, недостатнє її наукове опрацювання, відсутність достатнього досвіду практичних дій. Сьогодні немає обґрунтованих уявлень про психологічні особливості людини, яка довготривалий час перебуває без роботи і, відповідно, впливу цих особливостей на процес їх працевлаштування, на динаміку і механізми даного процесу, не визначені його внутрішні протиріччя, його залежність від індивідуально-психологічних характеристик людини тощо.

Наслідком цього є недостатня увага до психологічних аспектів реальної профконсультаційної роботи з довготривалими безробітними, а значить – зниження її ефективності, збільшення внутрішніх труднощів та переживань тих, хто вже й так підпадає під стрес у зв'язку з втратою роботи, необхідністю працевлаштування.

Досвід практичної профконсультаційної роботи з безробітними, які тривалий час перебувають на обліку в службі зайнятості свідчить, що без вирішення особистісних проблем часто буває вирішити проблему їх

працевлаштування дуже важко. Специфіка профконсультаційної роботи з цією категорією безробітних полягає в тому, що разом з допомогою їм у виборі чи зміні професії, працевлаштуванні, вони потребують психологічної підтримки та психологічної допомоги, основною метою яких є:

- корекція емоційно-психічного стану безробітних – зняття емоційної напруги, стресу, депресії тощо;
- сприяння підвищенню мотивації до праці, активізації власних зусиль до пошуку роботи, позитивної життєвої перспективи;
- допомога у переоцінці життєвої ситуації, цінностей, зміні цілей, переконань, настанов та інтересів відповідно до ситуації на ринку праці та реальної життєвої ситуації, що склалася;
- формування адекватної самооцінки безробітного та рівня домагань;
- надання впевненості у своїх силах, підвищення рівня самоктуалізації, сприяння реалізації можливостей безробітного, адекватному сприйняттю ситуації на ринку праці;
- формування власної відповідальності за результати своєї діяльності щодо вибору чи зміни професії, працевлаштування – схильність до інтернального виду контролю своєї поведінки;
- захист психічного, соціального і духовного здоров'я безробітного як необхідна умова його самоактуалізації щодо вибору чи зміни професії, працевлаштування.

Психолого-діагностичний аспект профконсультації націлений на визначення рівня розвитку індивідуально-психологічних характеристик безробітного, його можливостей. Вивченню підлягають:

- мотиваційна сфера особистості (характеристика інтересів, ціннісних орієнтацій, намірів, прагнень, їх зміст, глибина, стійкість);
- здібності та інші психологічні й особистісні характеристики, що можуть виступати як професійно важливі якості (мислення, пам'ять, увага тощо);

- рівень професійної підготовки (знання, уміння, навички);
- особливості самооцінки і формування професійних планів, ступінь самостійності в їх побудові, їх реальність і зміст. Така інформація необхідна тоді, коли виникає потреба «звзувати простір» професійного самовизначення, або, навпаки, коли потрібно розширити простір пошуку роботи, реалізації професійних планів.

З переходом до ринкової економіки число людей, які гостро потребують профконсультаційної допомоги, збільшується, а їх склад розширюється. Це: а) особи, які залишили роботу за власним бажанням; б) працівники, звільнені в результаті реорганізації або ліквідації підприємств; в) особи, які набули професію і спеціальність, що не користуються попитом на ринку праці, і змушені змінювати професію; г) інваліди й особи з обмеженими можливостями до трудової діяльності, з тимчасовою непрацездатністю, які бажають освоїти посильну професію і отримати відповідну роботу; д) звільнені в запас військовослужбовці, мігранти, а також громадяни, які повернулися з місць позбавлення волі та інші. Важливо відмітити, що в кожному конкретному випадку роботи йдеться про надання необхідної й достатньої допомоги у вирішенні проблем, пов'язаних з вибором чи зміною професії, місця роботи, напрямком професійної підготовки, перенавчання. При цьому набір стратегій і методик роботи залежить від завдань, які має вирішувати особистість при допомозі профконсультанта, кваліфікації останнього, технічного й методичного оснащення його робочого місця.

Психологічні принципи або основні правила надання психологічної допомоги розкривають певні нюанси, на які потрібно звернути увагу в практиці роботи з безробітними. Серед них, насамперед, слід назвати:

Принцип активності особистості безробітного. Девіз: інтерес, партнерство, співробітництво. Консультативний процес – арена емоційна, а відтак енергетично насичена взаємодією яка уможливорює відреагування та

інсайти. Залишаючись у пасивній позиції, жодна сторона не виконає свого завдання.

Принцип діалогічності. Тільки присутність значущого іншого в сакраментальному діалозі особистості з життям може стати відправною точкою для подальшого розвитку. Можливості для цього відкриваються завдяки діалогу та процесу віддзеркалення. В консультуванні не принципово, кому, коли, що і як говорити, як сидіти, в якій обстановці проводити бесіду.

Однак дуже важливо створити якісні стосунки, для яких обов'язковим є: Принцип безумовного прийняття. Кожний безробітний є безумовною цінністю і заслуговує на увагу й повагу до себе. Цей принцип передбачає вміння консультанта концентруватися на позитивних моментах досвіду безробітних, приймати їх такими, якими вони є; бути конгруентним, тобто послідовним у самовираженні і використанні своїх почуттів (відповідність, узгодженість, рапорт із самим собою та з іншим); бути автентичним, до всього підходити чесно і не ховатися «за фасад»; проявляти емпатію - відчувати людину, розуміти її думки і почуття та вміти продемонструвати це; вміти випромінювати теплоту, щирість та безпосередність.

Емпатія може набувати різних відтінків. Консультанту варто добре розрізняти тонкі нюанси свого емоційного переживання з приводу переживань безробітним тієї чи іншої ситуації. Це може бути: співпереживання (відчуття тієї ж самої емоції, яку зараз переживає співрозмовник, що є конструктивним, бо багато чого прояснює в ситуації) або співчуття (трохи інше почуття, ніж у співрозмовника, бо до нього додається бажання допомогти). Слово «співчуття» пояснюється дієсловами «турбуватися», «непокоїтись», «виступати співучасником».

Симпатія та співчуття провокують на жалісливість та поблажливість до клієнта якому відводиться роль смиренної жертви, якою раніше керувала «сліпа» доля, а тепер консультант. З огляду на це вважається, що консультантові слід співпереживати, але не варто співчувати клієнтові, щоб

не принижувати його як потенційно сильну особистість та не втратити свою рівновагу, бажаючи зробити надможливе.

Принцип відповідальності. Кожна людина потенційно готова відповідати за себе. Ніхто не в змозі допомогти іншому психологічно, адже це зміни у внутрішньому просторі особистості. Лише в найбільш серйозних випадках, як вважає Ролло Мей, консультанту варто тимчасово взяти на себе частину відповідальності за порятунок клієнта з тим, щоб в кінцевому рахунку допомогти йому усвідомити свою відповідальність повною мірою. Безробітний зможе допомогти собі тоді, коли зрозуміє, яка йому допомога потрібна, а ще навчиться її отримувати. Завдання консультанта - спочатку замкнути проблему на самій людині, тобто знайти ту її субособистість, яка не може прийняти все так, як воно є, потім – сформуванню установки самопомоги, відповідальності за себе і свої проблеми. Тільки за таких обставин є можливість створити умови для формування у клієнта життєвих навичок самоусвідомлення, самопідсилення та співволодіння труднощами (копінг-стратегії).

Принцип технічності психологічної допомоги, тобто трактування психологічної проблематики як психотехнічної за предметом і методом. Керуючись натхненням, консультант не має права забувати про вимогу щодо технічності своєї роботи.

З одного боку, технічність в консультуванні визначається тим, як консультант навчиться триматися «на плаву» комунікативного діалогу завдяки базовим психотерапевтичним навичкам, з іншого - як зуміє досягнути проблему клієнта, підібрати та використати спеціальні техніки психотерапевтичної роботи, максимально ефективні для цього випадку.

Консультативні взаємини служать радше тому, щоб навчати, мотивувати клієнта, ідентифікувати, узагальнювати, формулювати проблеми та технічно впроваджувати в життя їх рішення.

Принцип системності, що полягає в системному аналізі будь-якого явища, та в системному підході до будь-якого симптому в усіх площинах:

через тіло, душу і духовне життя особистості. Принцип позитивного переосмислення того, що відбувається, та активація гуманістичних цінностей.

Слово «позитивний» тут, як і в назві позитивної психотерапії, не означає протиположності негативному. В слов'янських мовах аналогом виступає скоріше слово «позиція». В процесі позитивного переосмислення сприймається все (і позитивне, і негативне), тобто існує те, що існує, і саме воно з якихось міркувань доцільне, своєчасне і необхідне. Тому не варто «бути розумнішим» за клієнта в його ситуаціях, пропонувати рішення, яким нема альтернативи, нехтувати реаліями буття. Принцип компетентності. Правило: «Не зашкодь». Консультант має право братися за розв'язання лише тих завдань, на яких він розуміється, і використовувати лише ті методики та техніки, які відповідають вимогам професійності та адекватності. Організація роботи консультанта повинна бути такою, щоб ні її процес, ні її результат не зашкодили здоров'ю, стану чи соціальному становищу особистості безробітного.

Семінари з техніки пошуку роботи є дієвою формою роботи з безробітними. Корекція поведінки та психічних станів посилена тим, що: навчання проводиться в невеликих групах 10-15 чол., спілкування в групі посилює корекційний ефект, навчання передбачає виконання безробітним вправ та завдань, тривалість навчання - 4, 8, 24 години, можливість роботи від зустрічі до зустрічі. Для отримання максимальних результатів навчання безробітних методам пошуку роботи необхідно проводити їх 24 години. Семінари мають за мету навчання вмінню постановки цілей та навчання прийомам їх досягнення. Вкрай корисним виявляється прийом досягнення малих близьких цілей. Тому що близькі цілі збуджують до діяльності сильніш, чим дальні. На цієї основі будуються всі тренінги.

Профконсультаційна робота з довготривалими безробітними передбачає цілеспрямований вплив на них з метою корекції їх емоційно-психологічного стану для полегшення процесу працевлаштування,

підвищення активності і відповідальності за свою долю. Реалізація цього впливу може здійснюватися на декількох рівнях:

- мотиваційному – актуалізація потреб у виборі чи зміні професії, працевлаштуванні, підвищення активності у саморозвитку;
- когнітивному – підвищення самооцінки, самопізнання, корекція уявлень про себе;
- емоційному – підвищення емоційно-психологічного стану, формування вмінь його саморегуляції;
- поведінковому – формування ефективних умінь та навичок поведінки на ринку праці відповідно своїх індивідуально-психологічних особливостей та можливостей.

Світова європейська практика твердить, що основними Формами протидії безробіттю є:

- публічні програми зайнятості;
- субсидювання зайнятості бізнес структурами, які відмовляються від резервування або створення нових робочих місць;
- кредити для підприємців, які створюють нові місця роботи або ж місця для безробітних з метою проведення індивідуальної трудової діяльності;
- професійна підготовка;
- послуги посередництва з праці;
- сезонна та інтервенційна робота.

Програма соціально-психологічної підтримки безробітних складається з таких етапів.

1. Психодіагностична підтримка, яка дає можливість усвідомити свої психологічні особливості та професійно важливі якості. На даному етапі за допомогою психодіагностичних методів визначалися особливості характеру безробітного, особисті якості, здібності безробітного і їх співвідношення з вимогами, що висуваються професією до людини.

2. Психокорекційна, психотерапевтична підтримка була спрямована на зниження напруження, тривоги, підвищення впевненості в собі,

стимулювання активності, готовності протидіяти негативним обставинам. Для цього використовувалися тренінг та психологічна корекція, як методи групової роботи.

3. Профінформаційна та психолого-просвітницька підтримка, спрямована на самопізнання та самоідентифікацію, в результаті якої безробітні навчилися оцінювати психологічні вимоги професії до спеціаліста, порівнюючи їх із власними психологічними якостями, і робити відповідні висновки. 4. Довідково-інформаційна підтримка, спрямована на ознайомлення безробітного з переліком вакантних робочих місць за даними служби зайнятості, а також із переліком інформаційних джерел і установ, які надають відомості про вакансії, умови працевлаштування, вимоги до фахівця.

Можливість активізації безробітних до пошуку роботи залежить від їхньої психологічної підготовленості до здійснення цієї діяльності зокрема та до праці в цілому. Залежно від рівня психологічної підготовленості та складності становлення до процесу пошуку роботи варто, на нашу думку, виділити дві групи безробітних. До першої групи можна віднести осіб, які легше переносять стан безробіття, зокрема: молодь (без сім'ї і дітей); особи, котрі легко адаптуються до сучасних умов та мають вагомий досвід пошуку роботи; професіонали, спеціальність і рівень кваліфікації яких забезпечать високу конкурентоспроможність на ринку праці; особи, які мають постійне джерело доходів (навіть невелике), наприклад: квартира в наймі, дача, підсобне господарство, заробітна плата родичів тощо; особи, котрі не дуже зацікавлені у працевлаштуванні. Для зазначеної групи безробітних характерні: низька зацікавленість до пошуку роботи; низька активність; висока стресостійкість; психологічна готовність отримати багато відмов тощо. Другу групу становлять усі інші категорії безробітних, для яких пошук роботи ускладнюється матеріальними проблемами; важкістю почуття невизначеності; втратою впевненості у собі; пригніченістю, котра переходить у депресію, тощо. Залежно від групи безробітних повинні бути розроблені

різні методичні підходи надання психологічної підтримки для активізації безробітних до пошуку роботи.

На сучасному етапі служба зайнятості заради психологічної підтримки безробітних проводить ряд семінарів-тренінгів насамперед для молоді та жінок, які становлять відповідно 40 та 60% від кількості незайнятого населення, котре перебувало на обліку.

Психологічна підтримка безробітних у центрах зайнятості покликана сприяти ефективній зайнятості населення, формуванню правових, соціально-психологічних, економічних, організаційних умов і гарантій професійного самовизначення громадян.

Психокорекція – це система заходів, скерованих на виправлення недоліків психологічного розвитку або поведінки людини за допомогою спеціальних засобів психологічного впливу.

Ми маємо справу як зі здоровими людьми, які мають проблеми, так і з людьми, які знаходяться, на жаль, у граничних станах, які ще не хворі, але вже й не здорові. Кількість таких людей з дезадаптивною поведінкою, які мають сформоване невротичне реагування, з часом збільшується. В цю роботу ми вкладаємо зміст часткового виправлення, зміни психічних станів.

Корекції підлягають особливості психічного розвитку, особливості, які не відповідають оптимальній моделі поведінки, викликають суб'єктивне незадоволення власним життям і власною поведінкою. Ми маємо справу з неадекватною поведінкою, яка викликана негативними зовнішніми та внутрішніми умовами розвитку психічно здорових людей.

Ми також керуємося в роботі можливостями безробітних в різних сферах: в навчанні, поведінці, стосунках з іншими людьми, розкриття потенційних творчих резервів. Назвемо специфічні риси, які є характерними для психокорекційного процесу роботи з безробітними:

Психокорекція зорієнтована на клінічно здорову людину, яка має в повсякденному житті психологічні складності, проблеми, скарги невротичного типу, а також на людину, яка змінити власне життя, або яка

має поперед себе ціль розвитку особистості. Корекцію орієнтуємо на здорові риси особистості, незалежно від ступеню порушення.

Орієнтуємося на сьогоднішнє та майбутнє безробітного. Орієнтуємося на коротко- та середньострокову допомогу (до 15 зустрічей). Акцентуємо ціннісний вклад себе як психолога, але відмовляємось від нав'язування окремих поглядів клієнту. Психокорекційний вплив спрямований на зміну поведінки і розвитку особистості. Ми маємо справу з вже сформованими якостями особистості або видами поведінки та повинні вплинути на їх зміну, якщо вони заважають розвитку людини. Визначимо людину, з якою ми маємо справу психокорекційній роботі на робочому місці в системі служби зайнятості.

Клієнт психолога служби зайнятості - це нормальна, фізично та психічно здорова людина, в якій в житті виникли проблеми психологічного або поведінкового характеру, і ці проблеми він не може самостійно розрішити і тому йому потрібна допомога. Іноді людина має складності не тільки в психічному житті, але й зі здоров'ям. В цьому разі робота психолога ускладнюється. Об'єктом корекційного впливу виступають особистість або група.

Розглянемо психокорекційні завдання спеціаліста центру зайнятості, що виникають як питання про те, що потрібно зробити з конкретною людиною.

1) Робота з людиною, яка не може (або не бажає) поступати як всі. Як правило це відбувається в ситуації, коли людина повинна щось робити належним чином, але не робить.

2) Психокорекційні завдання, в основі яких закладені традиційні завдання вітчизняної психології, яка завжди розвивалась в руслі педагогічних ідей про навчання та виховання як особливом впливі. Ці завдання мають в основі індивідуальне навчання як вплив однієї людини на другу. При цьому людина, яка оказує вплив, бере на себе відповідальність: відповідальність людини, яка бажає та повинна здійснити вплив на іншу людину. Для

здійснення корекційного впливу потрібне точне знання про те, кому і як потрібно мати соціальний зразок, за для досягнення якого здійснюється вплив на людину. Наприклад, потрібно навчитися розмовляти по телефону з роботодавцем, при цьому виконання вправи є заданим з певним ступенем правдивості.

3) Спеціаліст-психолог повинен вирішувати психокорекційні завдання завдяки побудові зони найближчого розвитку для іншої людини. Для цього потрібно мати достатню кваліфікацію в галузі нейропсихології, тому що вирішуючи завдання корекції, потрібно враховувати нейропсихологічні фактори, які обумовлюють успішність людини в тому чи іншому виді діяльності.

4) Людина, на яку скерована психокорекційна робота, повинна знати ціль корекційного впливу, розуміти, чого від неї бажають. Людина повинна уявляти собі можливий результат рішення корекційного завдання, щоб кожне зусилля людини в вирішенні цієї задачі було результативним. Результати корекційної роботи спеціаліста завжди можуть бути оцінені за ступенем досягнення зразка. Доцільним є опис змін, які відбуваються в ході корекційної роботи, крізь частки "не" у дієслів, які відображають будову психічної реальності: не бажав - бажає, не вмів вмів, не розумів - розуміє, не відчував - відчуває. Завдання психокорекційної роботи не включає до себе ситуації болю або захворювання. Це є завданням психотерапії.

Завдання психокорекції потрібно розвести з завданням психологічного консультування. Психологічне консультування припускає ситуації, коли людина відчуває душевний біль. У людини відсутні симптоми захворювань. Людина переживає стан виникнення нових якостей психічної реальності, які не відповідають тим структурам, що склалися.

Психолог перетворює ситуацію нерозуміння в ситуацію розуміння, або прийняття. Завдання та методи психодіагностики призначені допомогти спеціалісту урозуміти шляхи корекційної роботи. При проведенні

психодіагностики психолог ставить перед собою два важливих питання: для чого проводиться дослідження? Для кого проводиться дослідження?

Психологічна підтримка безробітних дасть змогу підвищити мотивацію безробітних до праці, активізувати позицію щодо пошуку роботи та працевлаштування; скоротити терміни пошуку роботи і працевлаштування, повністю розв'язати, психологічні проблеми, які перешкоджають психологічній і соціальній самореалізації чи знизити їх актуальність; поліпшити адаптацію до сучасних умов, реалізацію професійної кар'єри шляхом оптимізації психологічного стану.

Реалізація програми передбачає використання діагностичних процедур, психотехнічних прийомів, інформування, групових дискусій, рольових ігор, тощо. Програма складається з чотирьох блоків вправ, кожен з яких орієнтований на підвищення рівня соціально-психологічної готовності безробітних відповідно компонентам теоретичної моделі.

Поширеним є використання психокорекційних тренінгів. В процесі тренінгу велика увага приділяється формуванню особистісних якостей безробітних, їх емоціям, почуттям, умінню аналізувати свій досвід. Зміст курсу базується на принципах самоактуалізації особистості та спрямований на виховання у людей шанобливого ставлення до себе і оточуючих, уміння йти на компроміс у потрібній ситуації. Правомірність цього підходу спирається на положення про те, що коли люди не відчують у собі злагоди, вони переносять свої почуття на взаємини з іншими людьми. Робота в тренінгу переконує учасників, що між думками, почуттями і поведінкою у процесі спілкування існує тісний зв'язок і що емоційні проблеми пов'язані не тільки з певними обставинами, але і з неправильним сприйняттям та розумінням їх. Психологічний тренінг – це гнучка динамічна система, яка дає змогу в процесі роботи здійснювати певні зміни і перестановки вправ. У групі є загальноприйняті правила, яких дотримуються всі: На заняття не можна запізнюватися. Присутні беруть участь у всьому, що відбувається, але участь у тренінгових вправах є добровільною. Принцип «тут і зараз»

(говорити тільки про те, що відбувається в групі). Слухати уважно кожного, не перебиваючи, не перешіптуватися між собою. Критикувати або оцінювати не людину, а конкретний вчинок, дію. Бути коректним стосовно одне одного. Тренінгова робота в групах сприяє підвищенню активності і розкриттю учасників, отриманню зворотнього зв'язку від членів групи, створенню атмосфери довіри, щирості і конфіденційності того, що відбувається в групі, розумінню інших і своєї власної особистості.

Тренінг дає змогу:

побудувати адекватну Я-функцію;

усвідомити особистісні переживання;

збудити творчі сили, виявити оригінальність, сформувати здатність розкриватися духовно, виробити гнучкість психічних функцій;набути соціальних навичок і вміння;

адатпуватися до соціального та професійного життя.

Завдання тренінгу зводяться до таких:вивільнення негативних станів;реконструювання та закріплення особистісного Я через процес саморегулювання, самопізнання і самопозбавлення від деструктивних станів;підвищення самооцінки;встановлення позитивних емоційних стосунків з оточуючими.

Під час тренінгових занять вирішуються такі питання:

Навчання безробітних розуміння себе і вміння “бути у злагоді з собою”

Виховання інтересу до оточуючих людей, їх розуміння та співчуття іншим.

Формування терпимості до точки зору співбесідника та соціальної відповідальності за спілкування.

Розвиток адекватної оцінної діяльності, спрямованої на аналіз особистої поведінки.

Підвищення рівня самоконтролю і моральної саморегуляції щодо виявів свого емоційного стану в процесі спілкування,

Формування соціально придатних навичок відреагування своєї агресії.

Корекційний тренінг умовно можливо розділити на етапи:

Перший етап – організаційний : комплектується група, виявляються та коригуються мотиви учасників, з'ясовується час та місце занять.

Другий етап – знайомство : керівник повідомляє про основні принципи роботи групи, створює умови для швидкого та кращого знайомства учасників; обговорюються ритуали вітання та прощання в групі.

Третій етап – головна частина тренінгу : виконуються вправи та програються тренінгові ігри.

Четвертий етап – заключна частина: підбиваються загальні підсумки, обговорюються різні питання та побажання на майбутнє.

В процесі роботи тренінгу бажано використовувати музикотерапію. Це засіб підвищення соціальної активності, комунікативних здібностей особистості, її адекватної соціалізації у суспільстві.

Основні аспекти застосування музикотерапії : блокування процесу комунікації із соціальним оточенням, підготовка до застосування психотерапії і релаксації, підтримка при релаксації, аутогенне тренування, подолання тривожних станів, внутрішньої напруги, стресових станів. Можна виділити такі форми групових вправ, як:

а) музично-рухові ігри та вправи. Мета таких занять – стимуляція та концентрація уваги, координація аудіовізуальної, моторної корекції людини, створення умов для комунікації та взаємодії з оточенням;

б) психічна та соматична релаксація за допомогою музики. Ця вправа має три складові : психологічну, музичну і біозвукову. Психологічний вплив здійснюється через яскраву й образну уяву формул самонавіювання, спрямованих на розслаблення м'язів тіла (фрагменти записів голосів пташок, тварин, образи природи і т.д.);

в) рецептивне сприйняття музики. Допомагає зняти внутрішній конфлікт, сприяє стабілізації особистості, активному сприйманню власної особистості. Слухання музики можна поєднувати з одночасним спостереженням пластичного кольорового руху (класичні твори).

Таким чином, програма підтримки безробітних здійснюється на основі системного підходу та спрямовується на подолання суб'єктивних обмежень в структурі психологічної готовності безробітних, що здійснюється з урахуванням вікових особливостей учасників взаємодії та основних принципів і закономірностей групової роботи. Програма включає певні змістовні компоненти і блоки, спрямовані на вирішення певних завдань, та спирається на сучасні методологічні розробки.

Таким чином, результати наукових досліджень, проведених останнім часом, підтверджують існування низки емоційних, соціальних, фінансових, сімейних, медичних та політичних наслідків безробіття. Серед емоційних наслідків безробіття називають низьку самооцінку, депресію, суїцид. Серед медичних проблем – порушення здоров'я, викликане стресами. Причина психологічних проблем, викликаних безробіттям, криється в непростому зв'язку, що існує між усвідомленням себе як успішної особистості і роботою як способом заробляння на життя. До соціально-психологічних проблем безробіття потрібно віднести суттєві негативні наслідки і для родини, і для безпосереднього оточення особи, яка втратила роботу, і для суспільства в цілому. Все це лише підкреслює актуальність і практичну значимість подальшого вивчення психологічних аспектів проблеми безробіття.

Висновки до другого розділу

За ознакою потреби у психологічній допомозі безробітних можна поділити на декілька груп:

- Мають реалістичний професійний вибір і свідоме ставлення до навчання або працевлаштування, тому потребують лише спрямування на відповідне перенавчання або робоче місце.

- Мають нереалістичний професійний вибір або професійно невизначені та потребують профконсультаційної допомоги.

- Мають неадекватну стратегію пошуку роботи через брак досвіду працевлаштування, потребують тренування відповідних навичок.

- Неуспішне працевлаштування пов'язано з психологічними проблемами безробітного, які не призводять до стійкого зниження рівня соціальної адаптації (посттравматичні розлади, неадекватна самооцінка тощо). Саме ця категорія безробітних потребує найінтенсивнішого психологічного супроводу, спрямованого на підвищення адаптивних можливостей аплікантів.

- Мають пасивну стратегію працевлаштування та відсутню мотивацію працевлаштування у певний період свого життєвого шляху, завдяки впливу інших обставин (особи передпенсійного віку, багатодітні матері, мешканці села з дефіцитом робочих місць). Потребують лише співбесіди, спрямованої на прояснення наявної мотивації.

- Неуспішне працевлаштування та неадекватна стратегія пошуку роботи пов'язана із суттєвими порушеннями адаптивності аплікантів (нервово-психічні розлади, залежні стани тощо). Ця категорія потребує ретельного психодіагностичного обстеження та спрямування до відповідного спеціаліста.

При діагностиці психологічних особливостей осіб у ситуації довготривалого безробіття існує потреба у виборі (зміні) професії, виборі

майбутнього напрямку професійного навчання, саморозвитку, визначенні схильностей до підприємницької діяльності. Діагностика включає в себе визначення професійної мотивації (глибинні професійні інтереси й цінності), структури інтелекту (рівень розвитку інтелекту (IQ) і специфіка структури здібностей), психологічних властивостей особистості (психологічні схильності, схильність до певних видів професійної діяльності).

Виходячи з цього, ми зупинили свій вибір на наступних методах дослідження:

1. Методика дослідження професійних інтересів і цінностей.
2. Методика дослідження IQ та інтелектуальних професійно – значущих якостей.
3. Методика дослідження соціально-психологічних професійно-значущих факторів

Емпіричною базою нашого дослідження було обрано Охтирську міськрайонну філію Сумського обласного центру зайнятості., Україна.

Експериментальна вибірка становила 40 осіб, які знаходяться у стані довготривалого безробіття.

Можна зробити висновки за середніми показниками дослідження, що у групі досліджуваних, найбільший інтерес проявлено до професій соціальної сфери діяльності. Також достатній інтерес виявлено до підприємницьких професій.

Продемонстроване виражене прагнення до завоювання керівних (лідерських) позицій у суспільстві та професійному середовищі, досягнення високого соціального статусу та фінансового успіху.

В цілому в груп досліджуваних продемонстровано загальний рівень розвитку інтелекту, що знаходиться в зоні середніх значень і перевищує 104 бали, що свідчить про наявність потенціалу самовдосконалення і можливість одержання вищої освіти (другої вищої освіти). Навчальна успішність прогнозується на середньостатистичному рівні, типовому для більшості

слухачів вищої школи. Подальші перспективи професійного зростання будуть пропорційні зусиллям, які докладатимуться щодо розвитку інтелектуального потенціалу.

Структура здібностей взагалі характеризується перевагою практичного інтелекту над теоретичним. Це вказує на можливість успішної професійної самореалізації, насамперед, у практичних видах діяльності, орієнтованих на досягнення конкретного, передбачуваного матеріального результату (продукту діяльності): створення або впровадження різних технологій, технічних систем або художньої продукції, заняття бізнесом і комерцією, а також такі напрями, як медицина, практична психологія, обслуговування та догляд за біологічними системами.

Отримані результати свідчать про перевагу в структурі досліджуваних здібностей вербального та конструктивного інтелекту, тобто здатність ефективно маніпулювати словесно-мовною інформацією, а також здатність ефективно використовувати в інтелектуальній роботі уяву, наочно-просторове й образне мислення, що дозволяє успішно здійснювати уявний аналіз внутрішньої структури об'єктів (або їхніх проєкцій на площину), а також уявне конструювання багатомірних об'єктів і структур.

Специфіка профконсультаційної роботи з цією категорією безробітних полягає в тому, що разом з допомогою їм у виборі чи зміні професії, працевлаштуванні, вони потребують психологічної підтримки та психологічної допомоги, основною метою яких є:

- корекція емоційно-психічного стану безробітних – зняття емоційної напруги, стресу, депресії тощо;
- сприяння підвищенню мотивації до праці, активізації власних зусиль до пошуку роботи, позитивної життєвої перспективи;
- допомога у переоцінці життєвої ситуації, цінностей, зміні цілей, переконань, настанов та інтересів відповідно до ситуації на ринку праці та реальної життєвої ситуації, що склалася;

- формування адекватної самооцінки безробітного та рівня домагань;
- надання впевненості у своїх силах, підвищення рівня самоктуалізації, сприяння реалізації можливостей безробітного, адекватному сприйняттю ситуації на ринку праці;
- формування власної відповідальності за результати своєї діяльності щодо вибору чи зміни професії, працевлаштування – схильність до інтернального виду контролю своєї поведінки;
- захист психічного, соціального і духовного здоров'я безробітного як необхідна умова його самоактуалізації щодо вибору чи зміни професії, працевлаштування.

Профконсультаційна робота з довготривалими безробітними передбачає цілеспрямований вплив на них з метою корекції їх емоційно-психологічного стану для полегшення процесу працевлаштування, підвищення активності і відповідальності за свою долю. Реалізація цього впливу може здійснюватися на декількох рівнях:

- мотиваційному – актуалізація потреб у виборі чи зміні професії, працевлаштуванні, підвищення активності у саморозвитку;
- когнітивному – підвищення самооцінки, самопізнання, корекція уявлень про себе;
- емоційному – підвищення емоційно-психологічного стану, формування вмінь його саморегуляції;
- поведінковому – формування ефективних умінь та навичок поведінки на ринку праці відповідно своїх індивідуально-психологічних особливостей та можливостей.

ВИСНОВКИ

Поняття «безробіття» має багатогранний характер. Перш за все, дана категорія притаманна економічній сфері. В останній дане явище трактується як соціально-економічне явище, згідно з яким частка осіб не має можливості реалізувати своє право на працю, котре задеклароване в Конституції практично у всіх розвинених держав та держав, котрі розвиваються. Також дані особи не мають змоги отримати заробітну плату як джерело існування, в результаті чого постає ряд проблем, котрі носять глибокий соціальний характер та безпосередньо впливають на державу.

Явище «безробіття» має декілька видів. Розрізняють циклічне, фрикційне, структурне безробіття. Тривале безробіття — це найнебезпечніший вид безробіття, який тягне за собою негативні наслідки. Зазвичай після шести місяців відсутності роботи виявляються деструктивні зміни, які стосуються здоров'я, психіки, фінансів, соціального стану людини. Спостерігається дефіцит активного поведження, руйнування життєвих звичок, інтересів, цілей. Вичерпуються сили протистояти неприємностям. Особливо значні деструктивні зміни відбуваються в разі тривалого безробіття, коли людина не має хоча б невеликого заробітку на тимчасовій, сезонній роботі чи в неформальному секторі

Існування різних видів безробіття, його багатоаспектність, обумовлюють необхідність вивчення даного явища під різними кутами зору і у площині різних наук – економічних, соціальних та психологічних. Це явище не може бути охарактеризовано як суто негативне для індивіда, суспільства чи економіки – безробіття є об'єктивною реальністю ринку праці. Втрата роботи призводить до негативних наслідків в емоційній сфері, самопочутті та поведінці особистості, негативно впливає на процес професійної адаптації у нових соціально-економічних умовах. Нині в Україні немає чітко сформованих підходів до формування системи психологічної

підтримки безробітних. Аналіз стану професійної консультації безробітних, які тривалий час перебувають на обліку в центрах зайнятості дозволяє говорити про відсутність системного наукового розгляду усього комплексу її психологічних аспектів, зокрема профконсультації. Психологічні принципи або основні правила надання психологічної допомоги розкривають певні нюанси, на які потрібно звернути увагу в практиці роботи з безробітними.

Низка дослідників даної проблематики вважає, що безробіття індивідів належить розглядати як загальносуспільну проблему, що охоплює велику кількість груп населення, тим самим унеможливаючи для них задоволення потреби в праці і самореалізації, що спричиняє фінансове та соціальне знецінення. Примусова професійна пасивність розглядається в загальному як негативне та обтяжливе явище, що призводить до посилення напруженості та конфліктів, подолання якого вимагає правової, економічної та управлінської допомоги від держави.

Найчастіше безробітні характеризуються наявністю таких видів потреб у допомозі, як: перебудова самосвідомості, психологічна реабілітація, психологічна мобілізація, усунення стану тривоги, підвищення стійкості до стресу, формування адекватної самооцінки, впевненості у власних силах. Нереалізованість цих потреб особистості безробітних ускладнює процес їх професійної перепідготовки. Адже ефективність перепідготовки значною мірою зумовлюється розумінням необхідності пошуку нових форм професійної самореалізації і усвідомленням себе як активного суб'єкта професійної діяльності та життя взагалі.

Багато науковців відносить масове безробіття до «соціальних питань», які негативно впливають на фінансову, сімейну, соціальну і навіть на політичну ситуацію тієї чи іншої нації. Особистість, як і суспільство, в цілому, визначає цей стан як неправильний, такий, що викликає напругу і конфлікти, діючи деструктивно на розвиток держави.

Програми соціально-психологічної підтримки є ефективними та дієвими методами формувального впливу та корегування особистісних

якостей її учасників. Їхнє використання дозволяє на суттєвому рівні опрацювати та усвідомити суб'єктивні обмеження, які знижують рівень соціально-психологічного готовності безробітних до зміни професії. Результати емпіричних досліджень засвідчують, що безробітним властивий низький рівень прагнень до змін та самовдосконалення, спостерігається нереалістичний рівень домагань.

Можна зробити висновки за середніми показниками дослідження, що у групі досліджуваних, найбільший інтерес проявлено до професій соціальної сфери діяльності. Також достатній інтерес виявлено до підприємницьких професій.

Продемонстроване виражене прагнення до завоювання керівних (лідерських) позицій у суспільстві та професійному середовищі, досягнення високого соціального статусу та фінансового успіху.

В цілому в груп досліджуваних продемонстровано загальний рівень розвитку інтелекту, що знаходиться в зоні середніх значень і перевищує 104 бали, що свідчить про наявність потенціалу самовдосконалення і можливість одержання вищої освіти (другої вищої освіти). Навчальна успішність прогнозується на середньостатистичному рівні, типовому для більшості слухачів вищої школи. Подальші перспективи професійного зростання будуть пропорційні зусиллям, які докладатимуться щодо розвитку інтелектуального потенціалу.

Структура здібностей взагалі характеризується перевагою практичного інтелекту над теоретичним. Це вказує на можливість успішної професійної самореалізації, насамперед, у практичних видах діяльності, орієнтованих на досягнення конкретного, передбачуваного матеріального результату (продукту діяльності): створення або впровадження різних технологій, технічних систем або художньої продукції, заняття бізнесом і комерцією, а також такі напрями, як медицина, практична психологія, обслуговування та догляд за біологічними системами.

Отримані результати свідчать про перевагу в структурі досліджуваних здібностей вербального та конструктивного інтелекту, тобто здатність ефективно маніпулювати словесно-мовною інформацією, а також здатність ефективно використовувати в інтелектуальній роботі уяву, наочно-просторове й образне мислення, що дозволяє успішно здійснювати уявний аналіз внутрішньої структури об'єктів (або їхніх проєкцій на площину), а також уявне конструювання багатомірних об'єктів і структур.

Профконсультаційна робота з довготривалими безробітними передбачає цілеспрямований вплив на них з метою корекції їх емоційно-психологічного стану для полегшення процесу працевлаштування, підвищення активності і відповідальності за свою долю. Реалізація цього впливу може здійснюватися на декількох рівнях:

- мотиваційному – актуалізація потреб у виборі чи зміні професії, працевлаштуванні, підвищення активності у саморозвитку;
- когнітивному – підвищення самооцінки, самопізнання, корекція уявлень про себе;
- емоційному – підвищення емоційно-психологічного стану, формування вмінь його саморегуляції;
- поведінковому – формування ефективних умінь та навичок поведінки на ринку праці відповідно своїх індивідуально-психологічних особливостей та можливостей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Feather N.T. The Psychological Impact of Unemployment / N.T.Feather. — Springer, 1989. — 285 p.
2. Gorz A. Farewell to the Working Class: An Essey on PostIndustrial socialism. London : Pluto, 1982. – 152 p.
3. Jahoda M. Employment and unemployment: A social-psychological analysis / M.Jahoda. — New York : Cambridge University Press, 1982. — 111 p.
4. Бердникова Л. Ф., Фаткуллина Е. Р. Фінансова криза 2014 року - 2015 років. і його вплив на Росію. // Молодий вчений. – 2016. - №11. – С. 11.
5. Бойко Г.В. Зміни уявлення про себе в умовах втрати та відсутності роботи / Бойко Г.В. // Актуальні проблеми психології. Економічна психологія. Організаційна психологія. Соціальна психологія: зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / за ред. С.Д.Максименка, Л.М.Карамушки. — К.: Міленіум, 2003. — Т. 1. — Вип. 11. — С. 10–13.
6. Буторіна О.В., Баталова Є.В., Фукалова Ю.С. дослідження циклічних процесів економіки Росії з урахуванням межцикліческой рекурентності. // Вісник Пермського університету. Серія: Економіка. 2016. № 4. – С. 65.
7. Гага В.А. Экономика и социология труда (социально-трудовые отношения) / В.А. Гага. – Томск : Изд-во Томского госуниверситета, 2008. – 340 с.
8. Глуханюк Н.С. Психология безработицы: введение в проблему: учеб.- метод. пособие / Н.С.Глуханюк, А.И.Колобкова, А.А.Печеркина // Моск. психол.- соц. ин-т. – 2-е изд., доп. — М., 2003. — 83 с.
9. Дарендорф Р. Современный социальный конфликт. Очерки политики свободы. / Р. Дарендорф; (пер. с нем.) – М. : “Российская политическая энциклопедия” (РОССПЭН), 2002. – 288 с.

10. Дёмин А.Н. Особенности переживания личностью кризисов своей занятости / А.Н.Дёмин // Вопросы психологии. — 2006. — № 3. — С. 87–96.
11. Дёмин А.Н. Психологические механизмы поведения личности в условиях безработицы / А.Н.Дёмин // Психологический журнал, 2006. — С. 28–42.
12. Деним А.Н. Способы адаптации безработных в трудовой жизненной ситуации / А.Н. Деним, И.П. Попова // Социологические исследования. – 2000. – №5. – С. 35–45.
13. Дяків О. Молодь на ринку праці регіону : проблеми та шляхи їх вирішення / О. Дяків // Міжнародна науково-практична конференція «Праця в ХХІ столітті: новітні тенденції, соціальний вимір, інноваційний розвиток» / Формування ринкової економіки: зб. наук. праць. – К.: КНЕУ, 2012.– Т.1. – С. 170.
14. Ільніцький, Я. Вдосконалення роботи центрів зайнятості щодо активізації безробітних до пошуку роботи [Текст] / Я. Ільніцький // Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України. - 2010. - Вип. 15. - С. 82-86.
15. Калина А.В. Економіка праці: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Калина А.В. – К.: МАУП, 2004. – С. 74.
16. Корчак Л. Інтегративний підхід до вивчення соціально-економічних наслідків безробіття у Республіці Польща / Л. Корчак // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. – 2013. – Вип. 1-2. – С. 105-115. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NPO_2013_1-2_18.
17. Корчевна О. В. Психологічні чинники формування активності безробітних на ринку праці : дис. канд. псих. наук / Корчевна О. В. – Київ, 2006. – 24 с.
18. Корчевна О.В. Активність особистості безробітного: проблеми теоретичного аналізу // Педагогічний процес: теорія і практика: Збірник наукових праць. – К., 2005. – Випуск 3. – С. 133-140.

19. Костенко Л.М. Професійна перепідготовка як складова процесу психологічної реабілітації безробітних / Л.М.Костенко // Актуальні проблеми психології. – К., 2007. – Т. 7. – Вип. 11. – С. 144-149.

20. Костенко Л.М. Психологічна реабілітація безробітних в умовах професійної перепідготовки як наукова проблема / Л.М.Костенко // Міжнародна науково-практична конференція «Трансформація особистості в умовах соціально-політичних та економічних змін»: 17-18 травня 2007 р. – Чернівці, 2007. – С. 71-76.

21. Крушельницька Я.В. Фізіологія і психологія праці : навч. посіб. / Я.В. Крушельницька. – К. : КНЕУ, 2000. – 232 с.

22. Кулиш Н.В. Социально-экономические последствия безработицы / Н.В.Кулиш // Современные социально-экономические проблемы Крыма и пути их решения: матер. науч.-практ. конф. — Симферополь, 2001. — С. 90–93.

23. Купець О.В. Довготривале безробіття в Україні: методологія оцінки та регулювання: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.00.07 / О.В. Купець ; НАН України. Ін-т демографії та соц. дослідж. – К., 2008. – 20 с.

24. Кухар Т.В. Безробіття як соціальне явище та фактор зміни психічного стану особистості / Т.В.Кухар // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В.Н.Каразіна. – Х., 2007. – № 771. – Вип. 38. – С. 128-132.

25. Логвиненко В.П. Психологічна підтримка безробітних в процесі професійного навчання / В.П.Логвиненко // Актуальні проблеми професійної орієнтації та професійного навчання безробітних: матер. Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 15-річчю Ін-ту підгот. кадрів держ. служби зайнятості України. – К., 2006. – С. 267-278.

26. Логвиненко В.П. Ціннісні орієнтації безробітних / В. П. Логвиненко // Бюлетень ІПК ДСЗУ. – 2006. – № 1. – С. 37-41.

27. Логінова Т.Ю. Вплив професійної зайнятості подружжя на рівень конфліктності в сімейних стосунках / Т.Ю. Логінова // Вісник психології і педагогіки. – 2009. – №5. – С.123-125.

28. Лук'янова Л. Безробіття як соціально-економічна проблема України та шляхи її розв'язання / Л. Лук'янова // Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія : Педагогіка. – 2016. – № 2. – С. 147-152. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdpu_2016_2_26.

29. Людський розвиток в Україні: мінімізація соціальних ризиків (колективна науково-аналітична монографія)/ За ред. Е.М. Лібанової.– К.: Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, Держкомстат України, 2010.

30. Марченко І. Б. Психічні стани та їхня роль у профілактиці безробіття / І. Б. Марченко // Психологія особистості безробітного / Матеріали II-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції (26 травня 2004 р.) – К.: Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України, 2005. – С. 140-146.

31. Марченко І. С. Довготривале безробіття в Україні // Демографія та соціальна економіка, 2013, № 2 (20). – С. 224-233.

32. Мілютіна К. Л. Методи надання психологічної допомоги безробітним і профілактики довготривалого безробіття / К. Л. Мілютіна // Вісник післядипломної освіти. – 2012. – Вип. 8. – С. 250-255. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpo_2012_8_40.

33. Остапенко Ю.М. Экономика и социология труда в вопросах и ответах: Учебное пособие / Остапенко Ю.М. – М.: ИНФРА-М, 2001. – С. 54; Экономика труда: учебник. 2-е изд., перераб. и доп. / [под ред. проф. Ю.П. Кокина, проф. П.Э. Шлендера]. – М.: Магистр, 2010. – С. 117; Волкова О.В. Ринок праці. Навчальний посібник./ Волкова О.В. – К.: Центр учбової літератури, 2007.

34. Офіційний веб-портал Державної служби зайнятості України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dcz.gov.ua>.

35. Панченко А. В. Анализ поведенческой активности безработных / А. В. Панченко. — Новосибирск : ЦСА, 1998. — С. 110–116.

36. Пасічна В. Г. Психологічний аналіз безробіття як соціально-економічного явища // Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2016. Випуск 34. – С. 406-420.

37. Попов С.В. Види безробіття та критерії їх класифікації / С.В.Попов // Форум права. – 2006. – № 3. – С. 106-110. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/ejournals/FP/2006-3/06psvkik.pdf>.

38. Психологічні особливості особистості в умовах тривалого безробіття / О. Макаренко, М. Голубєва, С. Кравчук // Соц. психологія. – 2007. – № 2. – С. 71-79.

39. Рофе А.И. Экономика труда : учебник / А.И. Рофе. – М.: КНОРУС, 2010. – С. 178.

40. Рудюк О. Дослідження особливостей особистісної структури безробітних. – Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки. - № 1 (16), 2016. – С. 180-187.

41. Рудюк О.В. Личностно-смысловые детерминанты переживания безработными профессиональных кризисов: Автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.05 «Социальная психология; психология социальной работы» / О.В. Рудюк. – Институт психологии им. Г. С. Костюка НАПН Украины. – Киев, 2011. – 19 с.

42. Синявський В. В. Психологічні основи професійної консультації безробітних: навч. метод. посіб. – К.: ІПК ДСЗУ, 2011. – 80 с.

43. Скульська В. Є. Професійна орієнтація та професійне навчання безробітних: організаційно-правові та психолого-педагогічні аспекти / В. Є. Скульська, Ю. М. Маршавін, М. А. Міропольська та ін. – К.: ІПК ДСЗУ, 2007. – 346 с.

44. Технологія профорієнтаційної роботи з безробітними, які тривалий час перебувають на обліку в державній службі зайнятості: колективна монографія / За заг. ред. С. О. Тарасюк. – К.: ІПК ДСЗУ, 2010. – С. 183.

45. Технологія профорієнтаційної роботи з безробітними, які тривалий час перебувають на обліку в державній службі зайнятості: колективна монографія / За заг. ред. С. О. Тарасюк. – К.: ІПК ДСЗУ, 2010. – 312 с.
46. Торжевський М.В. Проблеми безробіття молоді та напрями їх вирішення / М.В. Торжевський // «Економіка України», 2014. – №1. – С. 87-96.
47. Туленков М.В. Поведінкові стратегії безробітних на ринку праці (соціологічний аналіз) / М.В. Туленков, Г.І. Крутінь. – К. : ІПК ДСЗУ, 2004. – 130 с.
48. Фатеєнко Н. В. Соціально-економічні наслідки безробіття / Н. В. Фатеєнко // Формування ринкових відносин в Україні. – 2007. – № 8. – С. 114-117.
49. Федоренко В. Г. Ринок праці в Україні та економічні тенденції в умовах світової економічної кризи / В. Г. Федоренко // Економіка та держава. – 2009. – № 1. – С. 4-5.
50. Хакимова Н. Р. Психологические особенности профессионального само визначения женщин / Н. Р. Хакимова // Сборник научных трудов «Сибирская психология сегодня». – Кемерово : Кузбассвузиздат, 2002. – С. 233-240.
51. Черниш Т. Сутність та особливості довготривалого безробіття в Україні / Черниш Т., Власенко О. // Україна: аспекти праці. – 2006. – № 8. – С. 8-12.
52. Чурилова О. А. Безробіття в Україні: причини, види, наслідки / О. А. Чурилова // Наукові доробки молоді – вирішення проблем євроінтеграції: зб. наук. статей у 2 т. – Харків, 2008. - № 12. – С. 182-184.
53. Шелест І.І. Особливості психічних станів безробітних різних вікових груп / І.І. Шелест, К.В. Виговська // Психологія праці та управління : зб. наук. праць V! Міжнародної науково-практичної конференції: - Част. 1. – К. : ІПКДСЗУ, 2009. – С. 192-199.

54. Шляхтін Г. С. Вікові особливості тимчасової перспективи особи / Г. С. Шляхтін // Психологія особи і час : тези доповідей. – Чернівці, 1991. – Т. 2. – С. 13-16.

55. Яковенко Я., Яценко Н. Безробіття молоді в Україні. Н. М. Яценко, Я. Ю. Яковенко. - Вісник КрНУ імені Михайла Остроградського. Випуск 1/2013 (78).б